

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Historický ústav

**Obraz života venkovského faráře v české literatuře 2. poloviny
19. století a jeho srovnání s realitou**
(bakalářská diplomová práce)

Šárka Vařáková

Vedoucí práce: prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.

Brno 2019

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla všechnu použitou literaturu a prameny.

V Brně dne 30. 4. 2019

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu prof. Mgr. Lukáši Fazorovi, Ph.D. za jeho rady a připomínky během psaní mé bakalářské práce. Dále děkuji Mgr. Ester Novákové, Ph.D. za cenná doporučení z literární oblasti.

Obsah

Úvod.....	5
1. Realismus	9
1.1 Kritika realismu.....	10
1.2 Charakteristika a náměty tvorby	10
1.3 Česká realistická tvorba.....	12
1.3.1 Jindřich Šimon Baar (1869-1925)	12
1.3.2 Karel Václav Rais (1859-1926).....	13
2. Postavení katolické církve ve 2. polovině 19. století.....	15
2.1 Sekularizace a desakralizace	17
2.2 Antiklerikalismus	18
2.3 Krize identit.....	19
3. Příprava na roli faráře.....	21
3.1 Studium	21
3.2 Pomocník faráře - kaplan	23
4. Každodenní život na faře	25
4.1 Hospodářství.....	25
4.2 Hospodyně.....	25
4.3 „Nějaká zahrádka bývá u každé fary, tam budu pěstovat zelí.“ (Farská zahrada a koničky farářů)	26
4.4 Běžné církevní povinnosti	27
5. Vnímání venkovského faráře společností.....	28
5.1 Kněží a učitelé	28
5.2 Kněží a vrchnost.....	31
5.2.1 Patron	31
5.2.2 Duchovní nadřízení	32
5.3 „Omnia omnibus estote“	34
Závěr.....	38
Seznam pramenů a použité literatury	42
Prameny.....	42
Seznam literatury.....	42
Internetové zdroje.....	43

Úvod

Tato bakalářská práce si klade za cíl zhodnotit rozdílnosti mezi reálným životem katolických kněží ve venkovském prostoru a způsobem, jakým tyto osobnosti popisovali jejich současníci, spisovatelé druhé poloviny 19. století. Budu se zde snažit zodpovědět následující otázky: Odpovídá obraz života venkovského faráře v krásné literatuře historickým skutečnostem? Jaké jsou rozdíly ve vnímání jeho osoby mezi realistickým románem a realitou? Jaké jevy ovlivňovaly vztahy mezi různými vrstvami společnosti a „jejich“ knězem?

S rostoucím zájmem o mikrohistorii¹ a dějiny mentalit² roste v posledních letech zájem historiků o určité jevy nebo sociální a společenské skupiny v daném čase a prostoru. Oblast historické antropologie, která vychází právě z výše zmíněné mikrohistorie a dějin mentalit, se pak zaměřuje přímo na konkrétní osobnosti, často z řad „obyčejných“ lidí. Dokladem tohoto trendu mohou být kolektivní monografie *Člověk na Moravě 19. století* a navazující *Člověk na Moravě 20. století* kolem brněnských historiků J. Malíře, L. Fasory a J. Hanuše. Zajímavý je také pohled do života žen různých společenských kategorií, který zprostředkovává Milena Lenderová knihami, jako jsou *K hříchu i k modlitbě: Žena devatenáctého století* nebo *Chytila patrola...aneb prostituce za Rakouska i republiky*. Pro tuto bakalářskou práci je důležitým zdrojem poznání dílo Josefa Petráně *Příběh Ouběnic: Mikrohistorie české vesnice*.

Všichni tito historikové se zabývají svými tématy na základě studia a rozboru nejčastěji písemných pramenů osobní či úřední povahy. Tato práce se oproti jejich přístupu zaměřuje na písemné prameny literární povahy, tedy na krásnou literaturu. Při práci s tímto typem pramenů musíme mít na paměti, že autor díla do něj promítá své vlastní nazírání na historikem sledované období, osobnost či jev a jistá míra zkreslení historické skutečnosti je tak nevyhnutelná. Na rozdíl od literárních věd se nezaměřujeme na estetickou kvalitu díla, ale snažíme se poznat jejich informační hodnotu.³ „Umělecká literatura je formou společenského poznání, ztvárnění skutečnosti zvláštními prostředky. Může poskytovat mnohotvárný obraz

¹ Mikrohistorie se soustředí na konkrétní jev nebo osobu v přesně vymezeném čase a prostoru. Do středu zájmu se často dostávají jedinci pocházející z nižších společenských kruhů nebo kultura lidových vrstev. Za zakladatele mikrohistorického přístupu ve zkoumání dějin můžeme považovat italského historika Carla Ginzburga a jeho knihu *Sýr a červi*.

² O rozvoj dějin mentalit se významně zasloužili historikové kolem francouzské školy Annales ve 30. letech 20. století. Původ však sahá do konce 19. století, kdy sociolog Emil Durkheim poprvé použil pojem „kolektivní reprezentace“. Na rozdíl od mikrohistorie a historické antropologie mohou dějiny mentalit zkoumat vždy jen určitou sociální skupinu, nikdy ne jednotlivce.

³ BOROVSKEÝ, Tomáš a kol.: *Úvodu do studia dějepisu I*. Brno 2014, s. 61.

společenského života, dobových názorů, mravů, vnitřního života člověka a jeho vztahu k přírodě. [...] Z jednotlivých druhů slovesného umění může nabyt osobitějšího pramenného významu realistický román. Realismus – jak zdůrazňuje literární věda – vnesl do románu dokumentaci dobových mravů, vkusu, společenského života a pojetí fabule jako prostředku všestranné prezentace člověka v určité společenské skutečnosti.“⁴

Obrazu dějin v české a slovenské literární tvorbě byla věnována studentská literárněvědná konference Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR.⁵ Oblibu získává také studium určitých sociálních skupin a jevů a jejich prezentace v literatuře, například: Božena Plánská – *Vztahy a jejich obraz v literatuře 19. a 20. století*,⁶ Eduard Kubů, Jiří Šouša a Aleš Zářický – *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*,⁷ Barbora Štolleová – *Obraz sedláka v českém venkovském a selském kalendáři na přelomu 19. a 20. století*⁸ nebo Blanka Hemelíková – *Projekce ideálu českého galantního muže do typu lva salonů a jeho obraz v české literatuře 19. století*.⁹

Život duchovních se stává poměrně oblíbeným předmětem studia historiků. Podobnému tématu jako zamýšlí tato práce, se věnovala Jana Stráníková,¹⁰ avšak na základě rozboru korespondence jednoho konkrétního faráře. Příspěvek Jaroslava Šotoly v Časopisu Matice moravské zaměřený na 18. století podává svědectví o složitých podmínkách kariérního postupu kněží.¹¹ Významnou sondu do působení katolických kněží představují knihy *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*¹² a „*Služebníci neužiteční*“: *kněžská identita v českých zemích ve 20. století*.¹³ Ve své práci bych na tyto monografie ráda navázala, ovšem na základě zkoumání odlišného typu pramenů. Věřím, že pohled na postavu venkovského kněze

⁴ HROCH, Miroslav a kol.: *Úvod do studia dějepisu*. Praha 1985, s. 162-163.

⁵ FEDROVÁ, Stanislava (ed.): *Obraz dějin v české a slovenské literatuře*. Praha 2009.

⁶ PLÁNSKÁ, Božena: *Vztahy a jejich obraz v literatuře 19. a 20. století*. Hradec Králové 2015.

⁷ KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha 2014.

⁸ ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Obraz sedláka v českém venkovském a selském kalendáři na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2014.

⁹ HEMELÍKOVÁ, Blanka: *Projekce ideálu českého galantního muže do typu lva salonů a jeho obraz v české literatuře 19. století*. In: LORENZOVA, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (edd.): *Salony v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 18. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 12. - 14. března 1998. Praha 1999.

¹⁰ STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Každodenní život na venkovské faře v 19. století*. *Studia Historica Nitriensia* 19, 2015, č. 2, s. 206-223.

¹¹ ŠOTOLA, Jaroslav: *Kariéra v černém*. Předpoklady pro získání farního benefícia v 18. století. *Časopis Matice moravské* 126, 2007, s. 319-341.

¹² FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017.

¹³ HANUŠ, Jiří a kol.: „*Služebníci neužiteční*“: *kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Brno 2015.

z hlediska studia pramenů literární povahy může být pro současnou historii přínosem. Problematika kněžské identity bude nedílnou součástí této práce, ačkoli ji budeme vnímat spíše na pozadí. Tento pojem budeme chápat v kontextech sociálních, psychologických a filozofických. Budeme si všimnout toho, jak se formovala v průběhu života jednotlivých farářů, jak byla ovlivňována událostmi a lidmi v jejich okolí. Období od 19. století bylo plné zvrátů a představovalo pro kněžskou identitu náročnou zkoušku. „Po staletí se kněží mohli spolehnout na stabilitu svého stavu, na výlučnost svého vzdělání, na bezpečnost své moci. Moderní éra tyto jistoty rozmetala v prach.“¹⁴ V důsledku všech změn vně i uvnitř církve byla důvěra v ni, jakožto instituci katolické víry, u mnoha kněží otřesena.

Pro účely komparace byla metodou sondy vybrána tři prozaická díla autorů spadajících do uměleckého literárního směru realismu. Prvním z nich je částečně autobiografický román Jindřicha Šimona Baara *Holoubek*. V něm nám autor podává ucelený obraz průběhu života kněze Josefa Holoubka od počátku jeho kněžské kariéry až do smrti. Karel Václav Rais nám dále dá nahlédnout do působení studeneckého faráře Antonína Kalouse. Jak napovídá metaforický název *Západ*, předkládá nám autor skloněk života hlavní figury. Posledním dílem bude opět tvorba K. V. Raise. Na rozdíl od dvou předchozích, v *Zapadlých vlastencích* postava venkovského kněze nestojí v úplném popředí, hrdinou je zde pomocný učitel Karel Čermák. Avšak farář Prokop Stehlík je i zde důležitou osobností a hybatelem děje.

V této práci budu psát o postavě katolického duchovního. Pro správné pochopení jeho situace ve 2. polovině 19. století je nutné alespoň stručně se seznámit také s církevními dějinami a vysvětlit pojmy jako sekularizace, antiklerikalismus a ultramontanismus. Obširněji se těmito tématy zabývají například Hans Jürgen Goertz,¹⁵ Marie Neudorfová-Lachmanová¹⁶ nebo kolektivní díla autorů Jiřího Hanuše, Lukáše Fasory, Jiřího Malíře.¹⁷ Proces sekularizace

¹⁴ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017, s. 9.

¹⁵ GOERZT, Hans Jürgen: *Antiklerikalismus und Reformation. Sozialgeschichtliche Untersuchungen*. Göttingen 1995.

¹⁶ NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, Marie: *T. G. Masarayk – obránce náboženství, kritik klerikalismu*. In: NEUDORFLOVÁ L., Marie (ed.): *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 – 1918)*. Ústí nad Labem 2010, s. 279-288.

¹⁷ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří: *Sekularizace dělnického prostředí v českých zemích 1848-1914*. Brno 2009. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno 2007.

popisují také Milan Hlavačka,¹⁸ Jiří Horák¹⁹ nebo Tomáš Petráček.²⁰ Mikrohistorické sondy do problematiky antiklerikalismu provedli například Lukáš Fasora²¹ nebo Jitka Jonová;²² zajímavý je také pohled Stanislava Balíka na T. G. Masaryka a antiklerikalismus.²³ Z nejnovějších příspěvků bych ráda uvedla článek Libora Staňka o vizitačních protokolech z Volyňska²⁴ a monografie *Církev v Evropě, Evropa v církvi: teologický vhled do dějin Evropy prismatem svobody revoluce*²⁵ a *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*.²⁶

¹⁸ HLAVAČKA, Milan: *Ke dvěma intencím procesu sekularizace v 19. a 20. století*. Lidé města / Urban people 11, 2009, č. 3, s. 441-462.

¹⁹ HORÁK, Jiří: *Dechristianizace českých zemí*. Sekularizace jako záměr. Olomouc 2015.

²⁰ PETRÁČEK, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013.

²¹ FASORA, Lukáš: *Táborsko antiklerikální?: k postavení města a regionu v dobovém „kulturním boji“ 1890-1918*. In: TECL, Rudolf (ed.): *Táborský archiv: sborník Státního okresního archivu v Táboře*. Tábor 2014, s. 117-133.

²² JONOVÁ, Jitka: *Arcibiskup sudič*. Antiklerikální útoky proti arcibiskupu Theodoru Kohnovi. *Studia historica Brunensia* 61, 2014, č. 2, s. 89-100.

²³ BALÍK, Stanislav: *Tomáš Garrigue Masaryk a český antiklerikalismus*. *Kontexty: časopis o kultuře a společnosti* 4, 2012, č. 4., s. 41-46.

²⁴ STANĚK, Libor: *Vizitační protokoly – pramen k poznání činnosti a práce nižších složek církevní správy Volyňského vikariátu v rozmezí let 1853-1918*. *HOP. Historie – Otázky – Problémy* 9, 2017, č. 1, s. 286-298.

²⁵ SKALICKÝ, Karel: *Církev v Evropě, Evropa v církvi: teologický vhled do dějin Evropy prismatem svobody revoluce*. Svitavy 2019.

²⁶ FASORA, Lukáš – KUNŠTÁT, Daniel – PAVLÍČEK, Tomáš W. a kol.: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha 2019.

1. Realismus

Druhá polovina 19. století je v literatuře označována jako období realismu. Tento pojem začali používat francouzský malíř Gustave Courbet a francouzský spisovatel Jules François Félix Husson publikující pod pseudonymem Champfleury při tvorbě svého protiromantického programu.²⁷ Právě proti předcházejícímu romantismu první poloviny 19. století se realismus staví. Proti romantismu plnému mýtična a krásy, proti trpícímu a nepochopenému hrdinovi, proti iluzím a idealizaci. Umělci se také již nadále nechtěli zaměřovat ani na vyšší vrstvy žijící v blahobytu a spokojenosti ani na fiktivní bájně postavy. Nově se do centra jejich zájmu dostali prostí lidé a banalita jejich životů, otázky sociální a společenské.

Původ pojmu realismus můžeme nalézt v latinských slovech *res* – věc a *realitas* – skutečnost, autoři tedy chtějí zachytit námět věcně a podat co nejpřesnější obraz reality. Ve své stati *O realismu uměleckém* charakterizuje Otakar Hostinský realismus jako spor mezi krásou a pravdou: „Dle nejpopulárnější formule celá otázka realismu není ničím jiným, než sporem mezi krásou a pravdou: umění realistické ve sporu tom stojí při pravdě, a kde toho pravda žádá, staví se i proti kráse.“²⁸ Hostinský však o pár řádků později píše, že „nejvyšším zákonem umění jest krása [...]“²⁹ a tudíž v rámci zachování estetická umělec, ať již sochař, malíř nebo spisovatel, prezentuje spíše pravdu uměleckou. Důležitá není jen skutečnost samotná, ale také věrohodnost díla. Mezi základní znaky realismu patří typizace, kdy autor využívá zobecnění společných rysů pro danou společenskou skupinu, prostředí nebo dobu.

Časový odstup umožňuje Radegastu Parolkovi definovat realismus následujícími slovy: „Je to historicky konkrétní umělecký směr v dějinách světové literatury devatenáctého a dvacátého století, který má svůj umělecký systém, v němž dominující a organizující metodou je typizace, která dospěla až k všestranné motivaci člověka na společensko-dobovém základě.“³⁰

Realistické přístupy ve zpracovávání literárních témat začali používat zahraniční spisovatelé a do českého prostředí se dostával později společně s rozvojem románu. Autoři usilují o efekt, který spočívá v tom, že „literární text či umělecké dílo odpovídá způsobu,

²⁷ NÜNNING, Ansgar – TRÁVNÍČEK, Jiří – HOLÝ, Jiří (edd.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno 2006, s. 656.

²⁸ HOSTINSKÝ, Otakar: *O realismu uměleckém*. Praha 1890, s. 4.

²⁹ Tamtéž, s. 4.

³⁰ PAROLEK, Radegast: *O realismu v literatuře*. Praha 1964, s. 90.

jakým publikum chápe realitu a snad ji i spoluurčuje.“³¹ Oproti české tvorbě s náměty venkova se zahraniční práce zaměřují na kritiku městské společnosti. Je to právě toto období, kdy píše svá slavná díla Charles Dickens (*David Copperfield*, *Oliver Twist*), Honoré de Balzac (*Lesk a bída kurtizán*, *Otec Goriot*), Gustav Flaubert (*Paní Bovaryová*, *Citová výchova*), Lev Nikolajevič Tolstoj (*Vojna a mír*, *Anna Karenina*) nebo Fjodor Michajlovi Dostojevskij (*Zločin a trest*, *Idiot*).

Jakožto literární teorie prošel realismus jistým vývojem. „V 70. letech 19. století rozvinul program tzv. ideálního realismu Václav Vlček. Nad věrohodným zobrazením skutečnosti převládá snaha o působení prostřednictvím ušlechtilých typů (většinou z řad inteligence) a abstraktně moralizujících úvah. V té době však působili i jiní čeští autoři (Karolína Světlá, Jakub Arbes či Antal Stašek), kteří usilovali o méně idealizovaný obraz reality, stejně jako o daleko pevnější sepětí s konkrétním prostorem a prostředím (zájem o sociální otázky).“³²

1.1 Kritika realismu

Spisovatelé realismu se snažili předat čtenáři co nejvěrnější obraz skutečnosti, objektivní a neidealizované ztvárnění reality. Ve snaze o autentičnost se mnozí autoři dostávali až k naturalismu. Za tyto tendence byli mnohdy kritizováni. Byl jim vytýkán zejména enormní pesimismus a příliš detailní popisy utrpení jejich hrdinů. Právě v osobě hlavní postavy však můžeme zaznamenat významný rozdíl mezi těmito dvěma směry. Zatímco realismus stavěl do popředí člověka prostého, obyčejného a ničím nevyčnávajícího, naturalistický hrdina se vyznačuje svojí výjimečností, mnohdy negativní ať již pro něj samotného nebo vůči společnosti.

Realismus, jakožto literární směr, byl od přelomu 19. a 20. století také negativně hodnocen zejména z důvodu jednoduchosti témat. Ve srovnání s pozdějšími proudy (modernismu, avantgardy) může ve vztahu k progresu umění působit zpomalujícím až zpátečnickým dojmem.³³

1.2 Charakteristika a náměty tvorby

Z hlediska literárních žánrů se v období realismu dostaly do popředí zejména romány, románové kroniky a povídky. Naproti tomu poezie zažívala úpadek v důsledku odporu

³¹ NÜNNING, Ansgar – TRÁVNÍČEK, Jiří a Jiří HOLÝ (edd): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno 2006, s. 656.

³² Tamtéž, s. 657.

³³ Tamtéž, s. 657.

k romantismu zmiňovanému výše.³⁴ Spisovatel měl stát mimo děj a vůbec do něj nezasahovat, působit pouze jako nezávislý „neviditelný“ vypravěč.³⁵

Ústředním tématem většiny představitelů realistické prózy v českých zemích se stal venkov, jeho obyvatelé a vesnická kultura. Byli to právě venkované, kdo mluvili česky, oblékali se do krojů, udržovali tradice a živil se „poctivou prací“, tedy nejčastěji řemeslnou výrobou. Reprezentovali kontrast vůči městské společnosti, která byla v recepci nižších společenských vrstev více zasažena honbou za bohatstvím, leností a zhýralostí, ale rovněž i poněmčováním. Zájem o venkov byl mimo jiné podnícen buditelskými snahami národních obrozenců.³⁶ Ve snažení o udržení a rozvoj české kultury se věnovali sběratelské činnosti. Zaznamenávali nejen lidovou slovesnost, příběhy, pranostiky či přísloví (Božena Němcová, Karel Jaromír Erben), ale také místní zvyky a tradice (Čeněk Zíbrt, František Vladimír Vykoukal). Všimli si krajových odlišností, jež některé můžeme pozorovat i v dnešních dnech – například rozdíly v lidových krojích jednotlivých vesnic při hodových slavnostech. V rámci současné akademické obce se těmito tématům věnují hlavně etnologové a badatelé v oblasti historické antropologie.³⁷

Kvůli snaze vystihnout život prostých lidí co nejvěrněji se spisovatelé 2. pol. 19. stol. zaměřovali na studium vesnic a jejich obyvatel. Díky vlastnímu detailnějšímu poznání mohli čtenářům a budoucím generacím předávat obraz široký a ucelený. Téměř výhradně se v jejich dílech objevují reálné kraje. Můžeme si také povšimnout silného sepětí autorů s deskribovaným milieum. Často se jednalo o oblasti, ze kterých pocházeli nebo prostředí profese, kterou sami vykonávali (J. Š. Baar – kněz, K. V. Rais – učitel). Scénérie přírody byly vykreslovány velmi detailně a mnohdy rozsáhle. Do popisu krajiny se promítalo silné vlastenecké cítění, což koresponduje s historickým pozadím národního obrození, ve kterém díla vznikala. Pro přiblížení se tehdejší čtenářské obci používali v dialozích krajová nářečí nebo vkládali úryvky básní či písní.

Hrdinové realistické prózy jsou popisováni s detailní přesností. Dozvídáme se, jak vypadali, jak se oblékali, v jakých společenských poměrech žili. Kromě popisu vnějšího spisovatelé předkládají i jejich povahové vlastnosti, zvyky a názory. Postavy prochází v průběhu děje vývojem, jejich charakter determinuje především prostředí a doba. „Pohled autorů směřoval však hlouběji [...]; mířil k hledání souvislostí mezi sociálním prostředím

³⁴ LEHÁR, Jan a kol.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 369.

³⁵ Tamtéž, s. 370.

³⁶ Tomuto tématu se věnuje např. HROCH, Miroslav: *Na prahu národní existence*. Praha 1999.

³⁷ Více k tomuto tématu např. LANGHAMEROVÁ, Jiřina: *České tradice v proměnách času*. Praha 2017. KRÍŽOVÁ, Alena – PAVLICOVÁ, Martina – VÁLKA, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno 2015.

a mentalitou a psychikou lidí.“³⁸ Jako demonstrativní příklad pro toto tvrzení může posloužit příběh jihočeského sedláka Jana Cimbury napsaný Jindřichem Šimonem Baarem. Autor čtenáře seznamuje s Cimburou jako s mladým chlapcem a provází ho až do jeho skonu v pokročilém věku. Po celý svůj život představuje ideál poctivého, dobrého člověka, který všechny životní ústrky snáší se stoickým klidem a ve své obci, stejně jako v okolních vesnicích je váženým člověkem. V průběhu svého dospívání se učí novým věcem a sám přináší do hospodářství způsoby, jak práci zefektivnit. Čest a morálka jsou mu nade vše a jeho rozhodnutí se vždy vyjeví jako správná. Ve stáří je však již postižen senilitou a raději se uchyluje do ústraní a věnuje se dětem.

1.3 Česká realistická tvorba

Literatura českého realismu se může pyšnit řadou významných jmen. Mezi jinými nelze nezmínit bratry Aloise a Viléma Mrštíkovi, Antala Staška, Jakuba Arbese nebo dramaturga Národního divadla a autora dramatu *Naši furianti* o životě a mezilidských vztazích v jedné jihočeské vesnici Ladislava Stroupežnického. K rozmachu české literatury významně přispěly také spisovatelky Tereza Nováková, Gabriela Preissová nebo Karolína Světlá. Této tematice se v obecné rovině věnuje celá řada příruček - *Česká literatura od počátku k dnešku* Jana Lehára a kolektivu, *Akademické dějiny české literatury* vydané Akademií věd České republiky nebo Václav Černý a jeho publikace *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti*. Pro konkrétnější bádání o jednotlivých autorech můžeme vybírat z nepřeberného množství odborných monografií a jiných publikací: Jaromír Červenka – *K. V. Rais na Hlinecku*; Adolf Veselý – *Alois Mrštík: člověk a dílo*; Zděnek Vyhlídal – *Jakub Arbes jako literární vědec*; Dušan Jeřábek – *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století*. Cílem této bakalářské práce však není podat přehledové informace o realistické tvorbě. Je však na místě představit autory děl vybraných ke komparaci rozdílů života venkovského katolického kněze v každodenní realitě 19. století a jeho obrazu v krásné literatuře.

1.3.1 Jindřich Šimon Baar (1869-1925)

Tento západočeský básník, prozaik a katolický kněz se narodil v Klenčí pod Čerchovem roku 1869 do selské rodiny. Absolvoval studium teologie v Praze a po své ordinaci působil jako kněz (zpočátku kaplan, později farář) na několika místech v oblasti Čech. Počáteční pokusy o poezii brzy vystřídala povídková a románová tvorba, věnoval se

³⁸ HAMAN, Aleš: *Trvání v proměně*. Česká literatura devatenáctého století. Praha 2007, s. 274.

také sbírání pohádek. Ústřední témata jeho děl představoval život katolických kněží, vesnice, venkovští obyvatelé a jejich vzájemné vztahy. Baarovy knihy jsou prosyceny silnou vazbou na rodné Chodsko (*Poslední soud, Pro kravičku, Hu nás,...*) a také silnou křesťanskou vírou (*Kristus – Světlo*).

Jindřich Š. Baar patřil mezi významné představitele proudu katolické moderny. Toto uskupení, které se uvedlo ve známost roku 1895 almanachem *Pod jedním praporem*,³⁹ se vyznačovalo touhou po reformě katolické církve. Důležité je však upozornit, že jejich požadavky neměly vést k destrukci katolické víry. Součástí jejich programu bylo například „zmodernizování církevní ústavy, česká liturgická řeč, zdobrovolnění celibátu, zlepšení sociálních podmínek kněžstva i jeho vzdělání.“⁴⁰ Veškeré tyto snahy však zůstaly bezvýsledné.

V Klenčí pod Čerchovem bylo po Baarově smrti zřízeno muzeum zaměřené na život samotného spisovatele, jeho vlastní sbírky a pozůstalost. Vznik muzea si přál přímo J. Š. Baar - tuto ideu vyslovil v poslední vůli, ve které mimo jiné odkázal veškerý svůj majetek rodné obci. Dům měl sloužit „místní kultuře a osvětě: aby v něm byla knihovna s čítárnou [...]“⁴¹

1.3.2 Karel Václav Rais (1859-1926)

Pocházel z Bělohoradu u Nové Paky a vyrůstal ve skromných poměrech. Po úspěšném studiu na učitelském ústavu v Jičíně nastoupil jako učitel na obecné škole v Trhové Kamenici. Vyučování se dále věnoval v Hlinsku a později se stal ředitelem měšťanské školy v Praze na Královských Vinohradech. Během povolání učitele se ve velké míře věnoval literární tvorbě určené zpočátku zejména dětem a mládeži.⁴²

Inspiraci pro svá díla čerpal z vlastního života ve venkovském a pohorském prostředí. „Přitahovala ho tragika osamělých, opuštěných a zapomenutých jedinců, kteří z různých důvodů, pro stáří, slabost či psychickou nedostatečnost neuspěli v existenčním zápase a byli nemilosrdně odsunuti na periferii života nebo dokonce mechanismem tohoto boje zlikvidováni.“⁴³ Častým tématem Raisovy prózy je stáří (soubor povídek *Výminkáři*). Poukazuje také na úpadek lidské morálky a honbu za hmotnými zisky (např. postava Žalačky v *Zapadlých vlastencích*). „Rais však nepopíral existenci výjimek, které ovšem jen potvrzovaly pravidlo sobecké zistnosti – takovými výjimkami byli v jeho prózách především

³⁹ LEHÁR, Jan a kol.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 394.

⁴⁰ KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991, s. 231.

⁴¹ *Muzeum*. Klenčí pod Čerchovem. Dostupné na: <https://www.klenci.cz/hlavni-menu/turista/tipy-na-vylet/muzeum-js-baara/> (Stahováno: duben 2019)

⁴² Srov. NOVÁK, Arne – Jan V. NOVÁK: *Přehledné dějiny literatury české*. Brno 1995, s. 777.

⁴³ HAMAN, Aleš: *Česká literatura 19. století*. České Budějovice 2002, s. 202.

vesničtí intelektuálové, kantoři a kněží pracující pro duchovní povznesení lidových vrstev v ohledu mravním a citovém, ale také národnostním.⁴⁴ Hojně se v jeho dílech objevují prvky moralizující a edukativní, klade také velký důraz na vlastenectví. Mezi Raisova významná díla se kromě výše uvedených řadí *Kalibův zločin*, *Pantáta Bezoušek*, *Západ*, *Na lepším* nebo *Sirotek*. Za zmínku stojí také autorovy memoáry *Ze vzpomínek I – IV*.

⁴⁴ Tamtéž, s. 203.

2. Postavení katolické církve ve 2. polovině 19. století

Téma postavení katolické církve v 19. století je velmi rozsáhlé a jistě by vydalo na celou vlastní práci. V obecné rovině se jím v současné době v českém prostředí zabývá kupříkladu Karel Skalický: *Církev v Evropě, Evropa v církvi: teologický vhled do dějin Evropy prismaticem svobody revoluce*,⁴⁵ ze zahraničních autorů pak například německý historik Claus Arnold v díle *Malé dějiny katolického modernismu*.⁴⁶ Na problematiku českých zemí je zaměřena také kniha kolektivu autorů pod vedením Lukáše Fasory, Daniela Kunštáta a Tomáše W. Pavlíčka: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*⁴⁷ nebo dílo Tomáše Černušáka a kolektivu *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*.⁴⁸ Konkrétnějšími tématy se pak zabývá opět Tomáš Pavlíček: *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848-1914)*,⁴⁹ Tomáš Petráček: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*.⁵⁰

Při studiu církevních dějin je rovněž důležité uvědomit si, že zasahují do všech oblastí studia historie, ať se již jedná o politické, sociální či kulturní dějiny nebo v našem případě dějiny každodennosti. Stěžejní události, které otřásaly 19. stoletím, představují zejména národnostní revoluce v evropských státech. Nebudeme se zde zabývat příčinami či průběhem těchto procesů, zaměříme se ale na jejich dopady na katolickou církev primárně v českých zemích.

Vydáním porevoluční oktrojované ústavy 4. března 1849⁵¹ zajistil císař František Josef I. všem státně uznaným náboženstvím (katolíkům, luteránům a kalvínům) právo na vlastní samosprávu. Katolická církev tak získala svobodu, avšak ztratila své dosavadní výsadní postavení jediného státního náboženství.⁵² Nová forma spolupráce „trůnu a oltáře“ nastala po uzavření konkordátu mezi Svatým stolcem a Rakouským císařstvím z 18. srpna 1855. Tato dohoda je někdy nazývána „Canossou“ nebo také označována za „abdikaci státu

⁴⁵ SKALICKÝ, Karel: *Církev v Evropě, Evropa v církvi: teologický vhled do dějin Evropy prismaticem svobody revoluce*. Svitavy 2019.

⁴⁶ ARNOLD, Claus: *Malé dějiny katolického modernismu*. Praha 2014.

⁴⁷ FASORA, Lukáš – KUNŠTÁT, Daniel – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha 2019.

⁴⁸ ČERNUŠÁK, Tomáš a kol.: *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*. Praha 2017.

⁴⁹ PAVLÍČEK, Tomáš: *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848-1914)*. Praha 2017.

⁵⁰ PETRÁČEK, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013.

⁵¹ Tato ústava, někdy nazývaná také jako „Stadionova“ podle ministra vnitra Franze S. von Stadiona, nikdy nenabyla účinnosti a byla zrušena a nahrazena „Silvestrovskými patenty“ z 31. 12. 1851.

⁵² KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991, s. 201.

před církví.⁵³ Velmi důležitým bodem bylo opětovné umožnění styků mezi Vatikánem a biskupy. Dohoda upravovala dále například postavení kleriků vůči státním soudům, získávání a držení majetku, potvrzovala privilegované společenské postavení církevních představitelů. Důvodem sporného nahlížení historiků na dokument jsou otázky ohledně manželství a školy. „Manželství katolíků tak bylo konkordátem podřízeno církevnímu zákonodárství a církvi byl potvrzen rovněž poměrně rozsáhlý dozor nad školstvím různého stupně.“⁵⁴ J. Kadlec ovšem předkládá názor, že k příliš zásadním změnám vlastně nedošlo. Argumentuje tím, že „např. Uhry, jako státní právo znaly jen právo kanonické“⁵⁵ a z uzavření státního („občanského“) manželství neplynuly žádné benefity, naopak mnohdy se manželé museli potýkat s většími obstrukcemi ze strany státního manželského práva. „Pokud se týče církevního dohledu nad školstvím, nezavedl konkordát vlastně nic nového, neboť klérus měl dohled nad školou již od doby josefinské. Tento dohled zůstal a změna byla jenom v tom, že klérus nebyl už podřízen státu, nýbrž Římu.“⁵⁶

Konkordát ovšem neměl dlouhého trvání. Již na konci 50. let 19. století se v Rakouském císařství začali hlásit o moc liberálové, kteří se stavěli proti uzavřené dohodě, a ke slovu se také postupně dostával kulturní boj. V Rakousku měl tento boj podle J. Kadlece čtyři fáze: „r. 1861 byl vydán protestantský patent, r. 1868 vyhlášeny květnové zákony, r. 1870 byl konkordát vypovězen a r. 1874 vydány církevněpolitické zákony.“⁵⁷ Pro nás jsou důležitými body především květnové zákony z roku 1868, kterými byla mj. zrušena závislost školy na církvi a vypovězení konkordátu roku 1870. K tomu došlo v důsledku dogmatu papežské neomylnosti, která byla vyhlášena na Prvním vatikánském koncilu. Církev byla opětovně postavena pod přísný státní dozor a navíc se musela vyrovnávat s novými myšlenkovými proudy 2. pol. 19. století. Značné problémy způsoboval katolickému kléru socialismus a s ním související vznik moderní dělnické třídy. Rozvoj průmyslové výroby zapříčinil masový odchod venkovanů do měst. Právě vesnice byly pro klérus „opěrným“ bodem, neboť tamní obyvatelstvo „působilo jako morální korektiv a udržovalo křesťanskou tradici.“⁵⁸ Církev se tak musela potýkat s rostoucím antiklerikalismem, sekularizací a desakralizací a v neposlední řadě také vnitřní krizí identit vlastních příslušníků.⁵⁹

⁵³ Tamtéž, s. 205.

⁵⁴ ČERNUŠÁK, Tomáš: *Vysoký klérus*. In: FASORA Lukáš – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (edd.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 385.

⁵⁵ KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991, s. 206.

⁵⁶ Tamtéž, s. 206.

⁵⁷ KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991, s. 207.

⁵⁸ Tamtéž, s. 219.

⁵⁹ HANUŠ, Jiří: *Krise a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ: *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 161-168.

2.1 Sekularizace a desakralizace

Původ pojmu sekularizace můžeme najít v latinském slově *saecularis*, které znamená „světský“. Již z toho můžeme odvodit určitý význam toho výrazu – jedná se tedy v paušalizované podobě o „zesvětštění“ nebo také „odnáboženštění“ světa. Ve skutečnosti však musíme na sekularizaci pohlížet jako na mnohem komplexnější proces. V rozboru sémantického významu termínu Miloš Havelka ve své stati *Ke dvěma intencím procesu sekularizace v 19. a 20. století* uvádí, že v průběhu 19. století došlo k posunutí jeho smyslu. Zpočátku byl chápán jako převedení církevního majetku do světských rukou. Další vývoj nastiňuje Milan Hlavačka: „Později, tj. od poloviny 19. st., se pojem sekularizace používal téměř výhradně pro označení ústupu vlivu náboženství na myšlení lidí, na organizaci společnosti a na politiku států.“⁶⁰ Ve svém příspěvku do kolektivní monografie *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století* rozlišuje Havelka tři struktury chápání tohoto jevu: „(a) odcírkeňování (*Entkirchlichung*), tj. procesy politického oslabování a společenské izolace církví [...] (b) sekularizace církevního majetku [...] (c) sekularizace takřikajíc duchovní či intelektuální.“⁶¹ Značný podíl na poklesu významu náboženství bývá přisuzován modernizaci společnosti. Oporu pro toto tvrzení můžeme hledat (stejně jako Jiří Horák) u sociologů Emila Durkheima a Maxe Webera. Durkheim uvádí, že náboženství prostupovalo všemi vrstvami společnosti a všemi sférami života lidí. Postupným rozšiřováním svých funkcí do oblastí ekonomiky nebo fungování státu muselo nutně získat světský charakter. „Bůh se pak podle něj [*podle Durkheima*] postupně vytrácí z lidských vztahů, vládne z čím dál větší dálky a význam náboženství se neustále snižuje.“⁶² Max Weber považoval za příčinu sekularizace racionalizaci a vliv puritánství. „Život puritána směřoval zcela ke spáse, ale právě proto byl ve svém pozemském průběhu racionalizován[...].“⁶³

Pro život ve vesnicích nemělo „odkouzlení světa“ pravděpodobně tak intenzivní následky jako pro kněží ve větších obcích nebo městech. Tradičně konzervativní venkovské obyvatelstvo nebylo tolik zasaženo modernizačními snahami; tím méně „novot“ se dostávalo do horských oblastí, ve kterých se odehrávají děje obou komparovaných románů K. V. Raise. Je však nutno poukázat na proces desakralizace času, který postupně prostupoval celé 19. století nejen v českých zemích. V první řadě to byly zvony, které dostaly i funkce světského charakteru. Neoznamovaly již pouze křesťanské události (svolávání na mše,

⁶⁰ HLAVAČKA, Milan: *Ke dvěma intencím procesu sekularizace v 19. a 20. století*. Lidé města / Urban people 11, 2009, č. 3, s. 444.

⁶¹ HAVELKA, Miloš: *Sekularizace a odkouzlení, kompenzace a integrace*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ – MALÍŘ, Jiří (edd). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 35.

⁶² HORÁK, Jiří: *Dechristianizace českých zemí*. Sekularizace jako záměr. Olomouc 2015, s. 21.

⁶³ Tamtéž, s. 22.

narození nebo naopak „umíráček“), ale sloužily nově také profánním účelům (narození následníka trůnu, příchod daňových výběrčí apod.). Jiným způsobem, jak odebrat církvi moc nad časem bylo umístění hodin, potažmo zvonů na budovu úředního charakteru (radnici, poštu). Určitým fenoménem je také redukce tehdejších církevních svátků a vznik zcela nových – státních, které se buď záměrně překrývaly se svátky křesťanskými anebo byly naopak slaveny ve dny pro církve všední.⁶⁴

Ačkoliv se toto téma jeví z hlediska historického jako jedna ze zásadních změn 19. století, v žádném ze tří realistických děl o podobném dění není jediná zmínka. Můžeme se jen domýšlet, zda autoři nepovažovali sekularizaci a desakralizaci za podstatnou, čtenářsky atraktivní nebo jednoduše daný proces nevnímali. Je nasnadě, že v malých vískách jen těžko přebývaly finance na stavbu nových budov, kam by byly umístěny hodiny pro „světské účely“. Zajímavé však je hledisko svátků: oba spisovatelé zmiňují pouze ty církevní. Alespoň v tomto případě by se dalo očekávat, že literáti budou změny v kalendáři reflektovat, opak je však pravdou.

2.2 Antiklerikalismus

Tento společenský fenomén je chápán jako moderní hnutí, které se staví proti církvi a jejím institucím. Zároveň je možné nahlížet na něj v širším kontextu jako na „součást modernizačních evropských procesů, vnitřní rys provázející budování evropských národních států a jejich politických institucí, součást „ambivalence moderny“, která se vyznačuje střetem identit a proměnou životních orientací a mentalit.“⁶⁵ V důsledku modernizace společnosti docházelo často ke konfliktům mezi kněžími a pokrokově smýšlejícími lidmi. Silnou třetí plochu představovala rozvíjející se věda a technika. Autoři kolektivní monografie *Český antiklerikalismus* vymezují čtyři hlavní zdroje sporů v rámci kulturního boje a to „politický boj, zápas o vliv na školství a výchovu mládeže, boj o podobu obřadů a státních svátků.“⁶⁶

„Problematika úlohy náboženství ve veřejném prostoru a otázka církví a jejich vztahu ke státu pronikala do politického boje [...] jen pozvolna.“⁶⁷ V 60. letech 19. stol. zástupci konzervativní Národní strany (staročechů) prosazovali svobodu vyznání i církve samotné a nezávislost její správy na státu. Proti církvi se začali stavět mladočeši (Národní strana svobodomyšlná), kteří odmítali zejména dohled kléru nad školstvím. Radikálnější postoje pak

⁶⁴ Srov. HLAVAČKA, Milan: *Sekularizace a desakralizace času v české (venkovské) společnosti*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 105-114.

⁶⁵ BALÍK, Stanislav – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA: *Český antiklerikalismus*. Praha 2015, s. 9.

⁶⁶ Tamtéž, s. 88.

⁶⁷ Tamtéž, s. 89.

zaujímalí příslušníci stran pokrokových, jako byly například Česká strana lidová, Česká strana radikálně pokroková nebo Česká strana státoprávní. Zastávali názor, že otázka víry patří do soukromého života každého jedince a neměla by tak omezovat nebo jinak určovat jeho práva a postavení ve veřejném životě. Mladočeši i radikálové shodně argumentovali, že český národ se slavnou husitskou minulostí by neměl padnout do područí klerikalismu.⁶⁸ K reálným bojům na poli stranickém docházelo až na konci 19. stol., kdy začaly vznikat první katolická politická uskupení.

Oblast školství byla nejvýraznějším střetem zájmů církve a laické veřejnosti. Oba tábory zápasily o vliv na mládež, která představovala jejich budoucnost. „Post-tridentská katolická církev se pevně postavila za tezi o nadřazenosti pravdy Bible pravdám vědy [...]“⁶⁹ a uzavřela se před novými znalostmi na poli přírodních věd a filozofického poznání, zatímco mladí učitelé tyto informace studovali a mnohdy se je rozhodli šířit mezi své žáky. Míra sporů mezi duchovními a vyučujícími však byla ovlivněna zejména jejich osobními názory a nelze ji tedy paušalizovat na všechny příslušníky těchto dvou myšlenkových táborů. Při prosazování laicizace školy a začlenění moderních poznatků do výuky se reformní kantoři setkávali nejen s odporem ze strany kněží, ale také z pozic rodičů, členů školních rad nebo vlastních konzervativně smýšlejících kolegů.⁷⁰ Podrobněji se budeme tématice vztahů mezi duchovními a učiteli věnovat v kapitole 5.1 Kněží a učitelé.

2.3 Krize identit

Jiří Hanuš se ve statí v knize *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století* zabývá problémy kněžského poslání a krizí identity, kterou mnozí duchovní na přelomu 19. a 20. století procházeli. Tento soubor jevů staví do kontextu ke dvěma fenoménům konce 19. stol. a to tzv. „náboženstvím lidskosti“ a antiklerikalismu.⁷¹ „V historické literatuře se většinou za hlavní projevy tohoto nového náboženství [náboženství lidskosti] považuje především pozitivismus, který se ovšem ještě nerozšířil do všech sociálních vrstev [...]“⁷² druhou vlnu představuje socialismus. Počátek 20. století je pak ovlivněn hnutím Volné myšlenky.⁷³

⁶⁸ Tamtéž, s. 89-91.

⁶⁹ FASORA, Lukáš: *Antiklerikalismus v českém školství 1848-1938*. Církevní dějiny 7, 2014, č. 13, s. 62.

⁷⁰ BALÍK, Stanislav – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA: *Český antiklerikalismus*. Praha 2015, s. 116.

⁷¹ HANUŠ, Jiří: *Krize a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (edd): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 162-163.

⁷² Tamtéž, s. 162.

⁷³ Volná myšlenka představuje antiklerikální a bezvěrecké hnutí, v českých zemích založené v roce 1904. Jejím hlavním požadavkem je úplná odluka církev od státu.

Problém antiklerikalismu z vnitřního pohledu samotných kněží je prof. Hanušem prezentována jako „neshoda životní praxe s teorií křesťanských zásad [...]“.⁷⁴

Duchovenstvo rozřazuje autor do tří skupin. V první řadě jmenuje klérus, který stál na straně „klerikálního tábora“, tedy ty, kteří se aktivně zapojovali do boje proti moderně. Dále jsou zde kněží, kteří „se snažili o smíření katolicismu s moderní dobou a kteří usilovali zejména o zvýšení kulturní prestiže katolických elit.“⁷⁵ Tento proud představuje Katolická moderna, jejímiž členy byli převážně mladí a vzdělaní knězi jako například Jindřich Šimon Baar, Xaver Dvořák nebo Karel Dostál Lutínov. Příslušníci hnutí nezavrhovali učení katolické církve, avšak chtěli, aby reflektovala názory moderní vědy. Důležitými body jejich programu bylo také povolení užívání českého jazyka při bohoslužbách, zdobrovolnění celibátu, důraz na lepší životní podmínky kněžstva i výuky budoucích duchovních.⁷⁶ Kritika celibátu se ozývala i v řadách běžných venkovských kněží. Josef Petráň cituje nespokojenost faráře z Ouběnic, Bohumila Zahradníka: „[...] Nevidíte těch tisíce kněží, kteří ubožáci jdou životem jako odsouzení a které vy svými tvrdými srdci nutíte odříkat se nejkrásnější radosti života – dětí? [...] A hříšní tedy jsouce stavíte se na falešné stanovisko nechutně předčítí Krista, jenž ženění nezapovídal, jenž si jedenáct ženatých apoštolů vybral.“⁷⁷ Do třetí a poslední skupiny patří extrémní případy, ve kterých vnitřní krize jedince nabrala takovou intenzitu, že vedla až k jeho vystoupení z katolické církve.⁷⁸

⁷⁴ HANUŠ, Jiří: *Krize a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 162-163.

⁷⁴ Tamtéž, s. 163.

⁷⁵ Tamtéž, s. 167.

⁷⁶ KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991, s. 231.

⁷⁷ PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha, 2011, s. 357.

⁷⁸ HANUŠ, Jiří: *Krize a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 167.

3. Příprava na roli faráře

3.1 Studium

Způsob vzdělávání mladých kněží procházel již od období novověku řadou reforem a zásadních změn. Katolická církev se musela vyrovnávat s těžkými ranami, které jí způsobilo rozšiřování protestantismu na začátku 16. století a také s dopady třicetileté války. „Především duchovní na nejnižší úrovni církevní správy přicházeli do nejužšího styku s širokým okruhem obyvatel a na jejich bedrech [...] do značné míry spočíval budoucí úspěch při obnově církevní správy a upevnování výsledků rekatolizace v daném regionu. Proto byla – v duchu Tridentina – věnována výrazná pozornost jejich přípravě, [...]“⁷⁹

Dalším výrazným zásahem do způsobu vzdělávání kněží byl zákon Josefa II. z roku 1782 „o zrušení všech dosavadních kněžských učilišť včetně řádových a o zřízení nových státních pětiletých generálních seminářů“⁸⁰ – zajistil tak plný státní dozor nad edukací alumnů. Toto opatření však zůstalo v platnosti pouze osm let a jako náhrada pozvolna vznikaly diecézní semináře. V jejich čele stáli biskupové jednotlivých diecézí, můžeme tedy použít i výraz biskupské semináře. V rámci stupňů vzdělávání měly zvláštní povahu – prakticky stály nad středními školami, ale nemůžeme je zařadit na úroveň teologických fakult při univerzitách. Díky svému zvláštnímu postavení církevních vysokých škol byl dohled státu nad nimi nepřímý.⁸¹

O životě v biskupském semináři nám podává svědectví pouze J. Š. Baar, oba faráři Raisových románů jsou již starší muži a na léta v semináři ani nevzpomínají. Josef Holoubek přichází na studia po nevydařené maturitě na plzeňském gymnáziu, která mu uzavřela cestu na medicínu (kvůli dohodě s maminkou⁸²). „Při přijetí se přihlíželo nejen k [...] maturitní zkoušce, ale v potaz byl brán též zdravotní stav a psychická způsobilost uchazeče.“⁸³ Vzdělávání trvalo čtyři roky, studenti prvního ročníku byli označováni jako alumní, v posledním ročníku potom pastoralisté. Studium bylo zakončeno ordinací neboli vysvěcením. Během přípravy na povolání duchovního se Holoubek setkává se všemi

⁷⁹ NOVOTNÝ, Miroslav: *Výchova diecézního kléru v českých zemích v letech 1848-1918*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel a Jiří HANUŠ (edd.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 108.

⁸⁰ Tamtéž, s. 109.

⁸¹ Srov. NOVOTNÝ, Miroslav: *Výchova diecézního kléru v českých zemích v letech 1848-1918*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel a Jiří HANUŠ (edd.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 112.

⁸² BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 17.

⁸³ NOVOTNÝ, Miroslav: *Výchova diecézního kléru v českých zemích v letech 1848-1918*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel a Jiří HANUŠ (edd.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 116.

církevními představiteli, z nichž nejraději má pátera spirituála. Tato postava je zpovědníkem, dohlíží nad chováním studentů⁸⁴ a pro Holoubka je spřízněnou duší. Nejvyšší úřad zastává rektor semináře. Dohled nad seminaristy mají na starosti také vicerektor a prefekt. V příběhu budoucího kněze se setkáváme rovněž se zásahem samotného biskupa do interních záležitostí semináře – bez něj by totiž byl Josef Holoubek na konci posledního ročníku vyloučen.⁸⁵ Tato praxe však pravděpodobně nebyla zcela běžná a autor jí chce demonstrovat laskavost mladého studenta, který se zamýšlel obětovat za sociálně znevýhodněného přítele a spravedlnost biskupa, kterou byl jeho skutek oceněn.

Hlavní náplní života seminaristů bylo studium a příprava na semestrální zkoušky. Den budoucích kněží začínal časně ráno modlitbami, které pak pokračovaly i v pozdějších hodinách. Museli se řídit pevným řádem, který jim přikazoval mimo jiné návštěvy kostela nebo naopak zakazoval odcházet pryč ve večerních hodinách. Studentům bylo umožněno zakládat spolky a vstupovat do již existujících.⁸⁶ Baar představuje sdružení zpěváků, muzikantů a také kuřáků – nazývá je „počestnou obcí Dýmákov“.⁸⁷ Kromě tohoto způsobu zábavy se Holoubek věnoval také zahradničení. Sám později založil další spolky – peněžní společnost Pomoc s ručením neomezeným, potravní spolek a pro kuřáky zřídil v semináři trafiku.

Ačkoliv J. Š. Baar představuje život studentů biskupského semináře jistě na základě vlastních zkušeností a popisuje je opravdu barvitě se všemi aspekty mezilidských vztahů, musíme souhlasit s doc. Novotným, který v závěru svého příspěvku ve sborníku *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii* podotýká, že podrobnější informace o každodenním provozu, jednotlivých osobnostech nebo třeba studijních plánech a pomůckách „stále čekají na své objasnění“.⁸⁸

⁸⁴ Srov. NOVOTNÝ, Miroslav: *Výchova diecézního kléru v českých zemích v letech 1848 – 1918*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel a Jiří HANUŠ (edd.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 112.

⁸⁵ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 37- 45.

⁸⁶ Srov. NOVOTNÝ, Miroslav: *Výchova diecézního kléru v českých zemích v letech 1848-1918*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel a Jiří HANUŠ (edd.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 116.

⁸⁷ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 20.

⁸⁸ NOVOTNÝ, Miroslav: *Výchova diecézního kléru v českých zemích v letech 1848-1918*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel a Jiří HANUŠ (edd.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 119.

3.2 Pomocník faráře - kaplan

Na úvod je nutno podotknout, že příslušná odborná literatura, která by se zabývala působením kaplanů, jakožto pomocníků farářů pro období 19. století v českém prostředí zcela chybí. Pro účely této podkapitoly proto byl využit článek, který je zaměřen na období 18. století.

Aby mohla být studentům biskupských seminářů či teologických fakult udělena svátost vysvěcení, museli splňovat hned několik podmínek stanovených již tridentským koncilem. Kromě úspěšně ukončeného studia a dobrého zdravotního stavu, zmíněného již v předchozím oddílu, patřilo mezi předpoklady také dosažení věku 24 let, trestní bezúhonnost, celibát „a v neposlední řadě stolní titul – tedy závazek movité právnické či fyzické osoby, že se v případě pozdější svěcencovy nemohoucnosti postará o jeho zajištění.“⁸⁹ Krátce po vysvěcení byl mladý kněz přidělen do farnosti staršího faráře. Mohli bychom předpokládat, že místo působení se bude nacházet v okolí jejich domova. Takovou domněnku však vyvrací J. Šotola na základě studia vzorku sta náhodně vybraných kněží z olomoucké diecéze: „[...] v rodišti či jeho blízkosti (do 20) km začínalo působit v pomocných funkcích pouze 27 novokněží.“⁹⁰ Stejnou praxi naznačují také K. V. Rais i J. Š. Baar. V obou následujících ukázkách jsou to rodiče mladých kleriků, které si stěžují na vzdálenost jejich přidělených farností:

„Markov! Markov! Tak se mi všecko zdá, že jsme odtamtud měli jednou hříbě. Ba arcí! Toho valáška s lyskou na čele. Ale, holečku, to je někde v tramtárii až, koupil jsem toho koně asi z třetí ruky, než k nám došel.“⁹¹

„Toť vím, že pohromadě být nemůžeme, ale přece blíže u sebe, abychom se aspoň někdy sešli a trochu se potěšili. [...] Je to na konci světa – a na panu děkanovi máš příklad!“⁹²

Ve třetí porovnávané knize *Zapadlí vlastenci* farář Stehlík kaplana nemá.

Kaplani zastávali ve farnosti činnosti, na které starší faráři sami nestačili (nejčastěji) ze zdravotních či jiných důvodů a zastupovali je v době nepřítomnosti. Bývaly jim tedy zpravidla přenechány výuka, katecheze, kázání či zaopatřování nemocných daleko od fary.⁹³ Všechny tyto činnosti vykonávali v průběhu svých příběhů kaplani Holoubek (*Holoubek*), Letošník i Voříšek (*Západ*). Finanční podmínky pomocných duchovní byly často špatné.

⁸⁹ ŠOTOLA, Jaroslav: *Kariéra v černém*. Předpoklady pro získání farního benefícia v 18. století. *Časopis Matice moravské* 126, 2007, s. 319.

⁹⁰ Tamtéž, s. 328.

⁹¹ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 46.

⁹² RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1955, s. 37-38.

⁹³ ŠOTOLA, Jaroslav: *Kariéra v černém*. Předpoklady pro získání farního benefícia v 18. století. *Časopis Matice moravské* 126, 2007, s. 321.

Na rozdíl od jejich zaměstnavatelů – farářů nedostávali plat z výnosů benefícia, ale přímo od svých nadřízených. Zde mohlo snadno mezi duchovními docházet ke sporům.⁹⁴ Záleželo však na každém konkrétním jednotlivci. Josef Petráň například cituje osobní vzpomínky faráře Bohumila Zahradníka: „Moje kaplanská léta byla příjemná a rád na ně vzpomínám, přes všechnu chudobu, kterou jsem v nich zažil. [...] Z domova jsem přišel bez nábytku, prádlo i šatstvo jsem musil si na dluh pořídit a mé příjmy ve Zruči byly úžasně skrovné. Ale byl jsem mlád, veselý, můj farář František Brána pán žoviální, který mě netýral a zbytečně mi nedával cítit svou moc...“⁹⁵ Taktéž vzájemné vztahy mezi faráři a kaplany prezentují oba realističtí spisovatelé velmi pozitivně.

Doba kaplanování do získání vlastního benefícia byla velmi proměnlivá v závislosti nejen na osobě kněze, ale také na vnějších okolnostech. Například výše zmíněný Bohumil Zahradník získal vlastní farnost již po třech letech. „Dostat faru tři roky po vysvěcení bylo pro mladého kněze na sklonku 19. století opravdové terno, a byla to také nejkratší možná doba, v které se podle platných pravidel farářem mohl stát.“⁹⁶ Zahradník získal farnost po zemřelém ouběnickém faráři. Podobným způsobem došel k vlastnímu beneficiu také Josef Holoubek, ten v Markově kaploval pouze necelých šest let. Naproti tomu páter Letošník strávil ve Studenci čtyři roky a neznámo kolik dalších ho ještě čekalo. Jeho nástupce páter Voříšek při seznamování s farářem Kalousem pronesl: „[...] jsem už taky starý pařízek, kaplaním už přes šestnáct roků. Žeť jsem si nepomyslel, že půjdu ještě sem do hor na kaplanku!“⁹⁷ Mezi vysvěcením Františka Šembery a získáním vlastní farnosti v Lukavici uběhlo dlouhých 25 let, během kterých působil mimo jiné jako polní kaplan v severních Uhrách.⁹⁸

Faktorů, které ovlivňovaly život kaplanů, bylo mnoho. Kromě vlastního sociálního zázemí se do jejich působení ve farnostech promítala také její geografická lokalita, ze které se odvíjela výše výnosů a tím pádem i platové ohodnocení mladých kněží. To ovšem záleželo i na osobnosti faráře a vzájemných vztazích mezi duchovními. Z výše uvedených poznatků však můžeme usoudit, že skutečný život kaplanů se velmi reálně odrážel i v porovnávaných literárních dílech, byť mírná idealizace je patrná v povahových rysech nadřízených farářů.

⁹⁴ STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Každodenní život na venkovské faře v 19. století*. Studia Historica Nitriensia 19, 2015, č. 2, s. 207.

⁹⁵ PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha, 2011, s. 347.

⁹⁶ Tamtéž, s. 348.

⁹⁷ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1955, s. 92.

⁹⁸ STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Každodenní život na venkovské faře v 19. století*. Studia Historica Nitriensia 19, 2015, č. 2, s. 209.

4. Každodenní život na faře

4.1 Hospodářství

Po získání vlastního benefícia se musel kněz seznamovat nejen s obyvateli vesnice, ale také s hospodářstvím. K farnosti zpravidla náležela zahrada, zázemí pro chovaná zvířata a v některých případech i půda k obdělávání. Takové hospodářské zázemí poskytovalo duchovním důležitý zdroj obživy. Venkované měli vůči faráři robotní povinnost. Kromě práce vyplývající z těchto povinností bylo na faře obvykle zaměstnáno několik čeledínů a děveček.⁹⁹ Josefu Holoubkovi přisoudil Baar v nově získané faře v Třešticích „na sto strychů gruntu,“¹⁰⁰ zatímco Raisův Kalous žije v chudém horském kraji a velikost hospodářství tomu odpovídá. „Všecko prolezl, stodolu, chlév, dřevník, na dvoře prohlížel a říkal jen: „Je to v horách!“¹⁰¹ V těchto skromných poměrech chová jen drůbež, dvě krávy a telátko.¹⁰² O rozsáhlosti hospodářství „zapadlého vlastence“ Prokopa Stehlíka Rais nepodává podrobnější informace, v průběhu několika dialogů však postupně odkrývá přinejmenším život na dvorku.

4.2 Hospodyně

Nezbytnou součástí farských domácností byly hospodyně. Ty zastávaly běžné ženské činnosti jako vaření, péči o oděv, udržování pořádku nebo starost o hospodářství a organizaci práce. Kněžím, zaslíbeným k životu v celibátu, prakticky nahrazovaly manželky, které měly všechny tyto úkony ve své kompetenci v běžných domácnostech. Duchovní si pro tuto roli zpravidla vybírali své blízké příbuzné, sestry nebo sestřenice. Většinou již dosahovaly vyššího věku a šance na sňatek pro ně byla velmi nízká nebo ovdověly. Kromě předpokládatelného úmyslu zabezpečení členek rodiny se také snažili zamezit záminkám k pomluvám. Velmi kontroverzně proto působí případ faráře Zahradníka z Ouběnic, který si do nové farnosti přivedl osmnáctiletou Annu Plešingerovou.¹⁰³ Ve všech třech literárních dílech zastávaly roli hospodyně sestry tamních farářů: Baruška, která by jen těžko sháněla ženicha kvůli svému fyzickému vzhledu (*Holoubek*), vdova paní Kristinka, které na stáří přijela vypomáhat dcera Rézinka (*Západ*) a panna Pepička s mladou neteří Albinkou (*Zapadlí vlastenci*).

⁹⁹ STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Každodenní život na venkovské faře v 19. století*. Studia Historica Nitriensia 19, 2015, č. 2, s. 220.

¹⁰⁰ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 126.

¹⁰¹ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1955, s. 102.

¹⁰² Tamtéž, s. 94.

¹⁰³ PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha, 2011, s. 350.

4.3 „Nějaká zahrádka bývá u každé fary, tam budu pěstovat zelí.“¹⁰⁴

(Farská zahrada a koníčky farářů)

Péči o zahradu se často věnovali sami faráři nebo se na jejím zvelebování alespoň podíleli. „Když otevře se jaro, dlí farář Zahradník nejčastěji ve své zahrádce, kterou si sám naproti faře založil.“¹⁰⁵ Na práci na zahradě se podílel také farář František Šambera. „Některé plodiny se pěstovaly i ve skleníku, na čemž se také osobně podílel, podobně jako pomocný duchovní.“¹⁰⁶ Stejně tak Holoubek měl zálibu v pěstování zeleniny, kterou projevoval již v semináři¹⁰⁷ a později na svých kněžských působištích v Markově¹⁰⁸ a na vlastní faře v Třešticích.¹⁰⁹ V Raisových románech o farském zahradničení přímé doklady nenalzáme.

Kromě církví daných povinností se často kněží věnovali také různé zájmové činnosti. Tu mnohdy představoval chov včel nebo holubů. Včelaření měl v oblibě B. Zahradník: „Také se stará a opatruje sám své včely, pro něž má úly ve své zahradě...“¹¹⁰ i F. Šambera: „[...] Bylo pro něho natolik typické, že je o něm zmínka i v jeho životopise zaznamenaném v černíkovické farní kronice a ve stručné charakteristice v tamní školní kronice. V obou dokumentech se uvádí, že měl přes třicet úlů.“¹¹¹ Na chov holubů se připravoval Josef Holoubek již při stěhování do kaplanky v Markově;¹¹² věnoval se mu i farář Stehlík.¹¹³ Vedle holubů mu radost dělalo také včelařství a uvnitř farnosti choval i několik druhů místního divokého ptactva.¹¹⁴ Nový studenecký kaplan Voříšek se pro zařízení holubníků vyslovil již v den svého příjezdu na faru.¹¹⁵ S sebou si přivezl také soustruh a velké množství nářadí a věnoval se práci se dřevem.¹¹⁶ Ve stáří se začal vyřezávání věnovat také Holoubek a zejména pro děti vyrobil do kostela betlém.¹¹⁷ Největší radostí faráře Stehlíka byla muzika a vlastenecká činnost v podobě účasti na přípravách českých vlasteneckých besed.¹¹⁸ Mnozí duchovní se také věnovali literární činnosti (J. Š. Baar, B. Zahradník-Brodský, Fr. Skalík,...).

¹⁰⁴ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 46.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 361.

¹⁰⁶ STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Každodenní život na venkovské faře v 19. století*. Studia Historica Nitriensia 19, 2015, č. 2, s. 222.

¹⁰⁷ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 21- 25.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 60 – 64.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 152 – 153.

¹¹⁰ PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha, 2011, s. 350.

¹¹¹ STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Každodenní život na venkovské faře v 19. století*. Studia Historica Nitriensia 19, 2015, č. 2, s. 222-223.

¹¹² BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 46.

¹¹³ RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha 1947, s. 244-245.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 52.

¹¹⁵ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1955, s. 94.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 103, 111 – 112.

¹¹⁷ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 256-261, 296.

¹¹⁸ RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha 1947, s. 52.

4.4 Běžné církevní povinnosti

„Světské“ práce představovaly samozřejmou a nedílnou součást života v beneficiu. Mnohem důležitější však bylo kněžské poslání farářů. Mezi každodenní povinnosti duchovního patřilo zejména vysluhování svátostí, kázání, svatá zpověď a výuka náboženství ve školách místních, případně i v okolních vesnicích. Faráři se museli věnovat také úřední činnosti v podobě psaní farní kroniky, zapisování do matriky a podávání zpráv vikariátnímu úřadu.

Další úkony se odvíjely od vnějších faktorů. Mezi ně můžeme zařadit zaopatřování umírajících a pohřby, přezkušování snoubenců, oddávání, křty, první svaté přijímání nebo biřmování. Ve snaze obnovit upadající zbožnost lidu vytvářela církev v 19. století nové prostředky, jak jej opět přivést do kostelů a k aktivnímu praktikování katolické víry.¹¹⁹ „Osvědčily se a značnou oblibu si získaly některé *nové pobožnosti* jako křížová cesta, mariánské májové pobožnosti, úcta Srdce Páně a modlitba sv. růžence.“¹²⁰ Byly obnovené lidové misie a větší důraz se začal klást i na poutě a církevní průvody. Důležitou roli hrála také křesťanská cvičení, která „spočívala ve výkladu katechizmu a konala se na venkově zpravidla v době postní ve farních kostelích a přifařených obcích.“¹²¹

Kvůli vysokému věku nebo špatnému zdravotnímu stavu zpravidla do vzdálenějších oblastí docházeli mladší kaplani, jak se můžeme dočíst například v Raisově *Západu*.¹²² Za zmínku však stojí i případ J. Holoubka, kterému Baar žádného kaplana nepřisoudil a to ani po prodělané mozkové mrtvici, která mu způsobila poruchu hybnosti nohy a výrazně tak omezila jeho pohyb po farnosti. „S pomocí kostelníka se jakžtakž do kostela dostane, ale do vzdálenější školy už se opravdu neodváží...“¹²³ S cestami mezi farou a školou se mu proto rozhodly vypomáhat děti, které jej měly ve velké lásce. Nechaly pro něj upravit kolářův vozík a samy si jej k výuce přivázely.

¹¹⁹ PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Karel Habersberger (1849-1916). Venkovský farář*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017, s. 103-118.

¹²⁰ KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991, s. 225.

¹²¹ Tamtéž, s. 225-226.

¹²² RAIS, Karel Václav: *Západ*. Praha, 1955, s. 101.

¹²³ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 298.

5. Vnímání venkovského faráře společnosti

Problematika vzájemných vztahů mezi farářem a venkovany je ze značné části dána geograficky. Blízkost vesnice a její snadná dosažitelnost k centrům rozvoje a moderního smýšlení, jaká představovala města, mohla výkon poslání duchovnímu velmi znepríjemnit. Výše zmíněná sekularizace se šířila nejvíce v místech s dostupností nových poznání v oblasti vědy a techniky a také tam, kde byla příznivá půda pro diskuze nad nejrůznějšími tématy moderní doby. Venkovští faráři se museli často potýkat s lhostejností farníků k pobožnostem, v některých případech i s otevřeným odporem vůči katolické církvi nebo i vlastní osobě.

5.1 Kněží a učitelé

Tématice vztahů mezi duchovními a kantory je věnována poměrně rozsáhlá pozornost. Příčinu tohoto zájmu můžeme hledat například v dobré dostupnosti pramenů, zejména ve formě vizitačních protokolů, soudních zápisů, kronik či rozličných ego-dokumentů.

V širší rovině formovaly vzájemné vztahy kněží a učitelů říšské a církevní zákony. Jak již bylo řečeno v kapitole této práce věnující se antiklerikalismu, oblast školství byla místem silného střetu zájmů, jelikož žáci představovali budoucnost obou institucí. Dohled nad vzděláváním příslušel církvi již od josefinského období.¹²⁴ Toto privilegium bylo duchovním odebráno prosincovou ústavou z roku 1867 a navazujícím zákonem o postavení školy k církvi z května následujícího roku. „Byl zde uzákoněn státní dozor nad školami a zrušen dozor církevní.“¹²⁵ Přes zdánlivou ztrátu výsadního postavení však církve stále ve vzdělávání mládeže hrála významnou roli. „[...] náboženství bylo povinným předmětem a církevní úřady měly právo ustanovit i náboženská cvičení. Do dalších předmětů však neměla církve co mluvit.“¹²⁶

Další příčiny sporů můžeme přiřknout kulturnímu boji. Učitelstvo jakožto profesní skupina v průběhu 19. století získávalo větší vážnost, ale jeho pozice byla značně nevyrovnaná. Musíme totiž rozlišovat postavení kantorů mezi jednotlivými stupni vzdělávání a zaměřením škol. Vysokoškolští učitelé a profesori byli veřejností přirozeně vnímáni jako součást inteligence a těšili se poměrně velké prestiži a řadili se k dalším vzdělaným měšťanským vrstvám. Naproti tomu vyučující v obecných školách se často museli potýkat

¹²⁴ KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991, s. 206.

¹²⁵ POKORNÝ, Jiří: *Sekularizace a školství*. In: FASORA, Lukáš, JIŘÍ HANUŠ a JIŘÍ MALÍŘ (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 83.

¹²⁶ Tamtéž, s. 84.

s pohrdlivým přístupem ostatních vyšších složek společnosti. Autoři *Českého antiklerikalismu* zdůrazňují, že není možné, abychom rozdíl ve vnímání učitelstva zobecnili pouze na úrovni venkova a města.¹²⁷ V důsledku těchto nerovností se učitelé mohli cítit společensky oslabeni a snažili se proto dokazovat svou důležitou roli na úkor faráře. Sféra vzdělávání a působení skrze výuku na mládež jim k tomu poskytovala velmi dobré výchozí postavení, ze kterého mohli mimo jiné prezentovat svůj postoj k moderním myšlenkám.

Nelibost duchovních pramenila v novém způsobu výuky, respektive rozšíření probíraných témat. Nově se žáci kromě trivia, tedy psaní, čtení a počítání, učili také reálné vědy a výchova morální byla nadřazována náboženství. Odpor kněží lze jistě chápat, protože moderní poznatky na poli přírodních i filozofických věd přímo ohrožovaly církevní pojetí světa, které lidem dosud prezentovali.¹²⁸ Mezi nejčastější předměty sporu patřil „život a dílo Jana Husa, interpretace husitství a české reformace a protireformace 14. – 17. století, dále existence a výklad Darwinova učení a v neposlední řadě také socialistický svět názor a jeho interpretace dějinného vývoje.“¹²⁹ Mnohdy se stávalo, že pokrokově smýšlející učitel tato témata zařadil do výuky, ale žáky upozornil, že se o těchto znalostech nesmějí zmiňovat před duchovními. Děti vychovávané k upřímnosti a pravdomluvnosti se tak často dostávaly do nepříjemných duševních situací.¹³⁰ Podobně na ně působil také požadavek liberálních kantorů, kteří nově vyžadovali občanský pozdrav „Dobrý den“ namísto tradičního „Pochválen buď Ježíš Kristus,“ kterým navíc měly i nadále zdravít faráře či katechety.¹³¹

Další body sporů církev nazývala přímo schválnostmi, které ze strany učitelstva museli kněží zakoušet. „[...] nevedou svěřené žactvo, aby se účastnilo mší ve všedních dnech.“ [...] „Protahovali hodiny, které předcházely výuce náboženství, tento předmět dávali na nevhodnou dobu; když škola odpadla, neoznámili to katechetovi, který tam šel zbytečně atd.“¹³²

Josef Petrů popisuje konflikty mezi farářem B. Zahradníkem a učitelem Bohumilem Císařem, které přes počáteční harmonickou spolupráci vyústily až v zásah konsistoře a zemské rady, na základě kterého byl Císař z Ouběnic přeložen. Mimo osobních neshod

¹²⁷ BALÍK, Stanislav – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA: *Český antiklerikalismus*. Praha 2015, s. 115.

¹²⁸ POKORNÝ, Jiří: *Sekularizace a školství*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 85.

¹²⁹ FASORA, Lukáš: *Antiklerikalismus v českém školství 1848-1938*. *Církevní dějiny* 7, 2014, č. 13, s. 69.

¹³⁰ Tamtéž, s. 69-70.

¹³¹ Tamtéž, s. 70.

¹³² POKORNÝ, Jiří: *Sekularizace a školství*. In: FASORA, Lukáš, Jiří HANUŠ a Jiří MALÍŘ (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 86.

přimělo faráře k podání stížnosti kantorovo šíření protináboženského časopisu *Volné myšlenky* a také to, že se s dětmi nemodlí a nevyučuje je kostelnímu zpěvu.¹³³

Z výše uvedených neshod však nesmíme dělat jednoznačné závěry o špatných vztazích mezi církví a učitelstvem. Snad právě naopak. „Ve vizitačních protokolech duchovní správci z této doby [po roce 1870] téměř jako jeden muž hlásí klidné poměry mezi duchovním stavem a učitelstvem, výjimky lze připsat jistě více osobní animozitě konkrétního učitele a konkrétního duchovního, nesoulad nebyl masovým ani systémovým jevem.“¹³⁴ To bylo zapříčiněno pravděpodobně způsobem výuky nových učitelů, kteří často studovali na učitelských ústavech, které spadaly pod pravomoci biskupských konzistorií. Druhou příčinu lze spatřovat v silném katolickém přesvědčení nebo osobní averzi kantorů vůči modernizaci. Zpravidla tyto názory zastávaly generačně starší osoby a také ženy, které působily jako pomocné učitelky nebo instruktorky ručních prací.¹³⁵

Podobnou situaci dobrých vztahů mezi duchovními a učiteli předkládají i Baar a Rais. Holoubek a třeštický pan řídící si k sobě museli cestu najít. Učitel hrával v kostele na varhany, jak bývalo zvykem, ale k nově zaváděným pobožnostem se zprvu stavěl odmítavě a skepticky a farář musel program s dětmi nacvičovat sám.¹³⁶ Postupem času si však Holoubek získal jeho přízeň. Když po oznámení vizitace novým vikářem šel do školy, pana řídícího oslovoval „zlatý příteli“ a společně se domlouvali na podobě uvítání i průběhu kontroly.¹³⁷

Vztahy Raisových farářů s učiteli jsou velmi vřelé. V knize *Zapadlí vlastenci* se nový pomocný kantor Čermák a farář Stehlík spřátelí prakticky ihned.¹³⁸ Pomocník se ujímá hry na kostelní varhany¹³⁹ a společně se starším učitelem Čížkem se všichni tři podílejí na přípravě české besedy.¹⁴⁰ O dobrých vztazích mezi kostelem a školou svědčí také mše v první den výuky, na kterou učitelé děti přivedli. Farář se modlil, „aby Bůh té chudé droboti dar osvícení ducha svatého dáti ráčil“¹⁴¹ a navštívil je ještě později ve škole, kde je nabádal k poslušnosti a pilnému studiu. Mezi Čermákem a velebným pánem panovala vzájemná úcta a důvěra. Stehlík velmi přál mladíkově lásce ke své neteři Albině a byl to právě on, spolu s faráři

¹³³ PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha, 2011, s. 355-356.

¹³⁴ BALÍK, Stanislav – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA: *Český antiklerikalismus*. Praha 2015, s. 123.

¹³⁵ Tamtéž, s. 134.

¹³⁶ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 142-143.

¹³⁷ Tamtéž, s. 271-272.

¹³⁸ RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha 1947, s. 52.

¹³⁹ Tamtéž, s. 36.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 300.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 186.

okolních vesnic, kdo se přimluvil u nového patrona, aby pomocník získal vlastní školu a díky stálému místu i vyvolenou dívku za ženu.¹⁴²

Stejně tak v románu *Západ* je soužití dvaadevadesátiletého faráře Kalouse s panem řídícím Pondělíčkem harmonické a panuje mezi nimi pevné přátelské pouto. Kantor hrával v kostele na varhany,¹⁴³ předčítal faráři noviny, vedli spolu dlouhé rozhovory nebo hráli šachy či karty.¹⁴⁴ Kněz o něm mluvil vždy jen pochvalně¹⁴⁵ a jako v předešlém díle, i zde je farář učitelovým dobrodincem a díky jeho přimluvě u inspektora je Pondělíčkoví prominut prohřešek z minulosti a může být přeřazen na lepší a výnosnější školu.¹⁴⁶ Rais v *Západu* představuje také učitele ze sousední vesnice Hrozdějova, kam dříve farář docházel vyučovat. I jeho chová Kalous v lásce a rád přijímá pozvání na návštěvu školy, když právě v Hrozdějově zaopatřoval umírající stařenku.¹⁴⁷

Témat k hádkám si každý duchovní i učitel mohli najít bezpočet. Z výše uvedených případů je však pravděpodobnější, že ke sporům docházelo převážně z příčin povahových rysů jednotlivců, osobních ambicí a snahy o prosazení vlastní autority. Obraz v krásné literatuře proto může odpovídat skutečnosti více, než se na první pohled zdá. Oba spisovatelé navíc mohli k vykreslení vztahů vycházet z vlastních zkušeností – Baar z pozice duchovního a Rais z pohledu učitele.

5.2 Kněží a vrchnost

5.2.1 Patron

Důležitou osobu pro každého faráře představoval patron farnosti. Býval jím člen šlechtického rodu, jemuž patřilo panství, na kterém se beneficium nacházelo. Ve všech zde zkoumaných případech se jednalo o šlechtice německého původu. V běžné praxi se tato skutečnost promítala do protěžování německých kněží, obzvláště do výnosnějších farností a vysoce postavených míst.¹⁴⁸ Zájem o malé a odlehlé patronáty byl samozřejmě menší a mnohdy mohl sloužit jako neoficiální internace.

¹⁴² Tamtéž, s. 455.

¹⁴³ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1955, s. 73.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 116.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 105-106.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 201-212.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 139-140.

¹⁴⁸ PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Karel Habersberger (1849-1916)*. Venkovský farář. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017, s. 105.

Finanční zabezpečení farářů záviselo z velké části na množství uvolňovaných prostředků ze strany patrona. Ten měl mít také právo na čestné místo v chrámové lodi.¹⁴⁹ T. W. Pavlíček uvádí, že patron farnosti v Rousínově na Křivoklátsku se o její osud příliš nezajímal a opakované žádosti o peníze na opravy kostela zůstávaly bez odezvy. Cituje také z dopisu, který poslal farář Habersberger Farnímu úřadu Rousínov: „Můj patron často vydává peníze na zajíce a na hony, zato kostel obdaruje zřídka.“¹⁵⁰

Vztahů mezi farou a patrony si všímali i spisovatelé J. Š. Baar a K. V. Rais. V příběhu „zapadlých vlastenců“ je vesničany stará hraběnka hodnocena kladně, ale zároveň s jistou mírou odtažitosti. „Hraběnka je jinak dobrá paní, ale šlechtična po staru a pouhá Němka, třebaže se nebožtík hrabě dost k nám hlásil – – ale tak už je to na těch našich zámcích!“¹⁵¹ O to větší radost jim činil její nástupce hrabě Vladimír, který byl vychováván českým páterem a k prostému lidu má díky znalosti jazyka mnohem blíže: „Je muž dobrý, veselý a našeho života si všímá.“¹⁵² Jeho rozhodnutím také získal pomocník Čermák stálé místo učitele v sousední vesnici.¹⁵³

Josef Holoubek měl tu čest poznat pouze místní paní hraběnku a sloužit mši za zesnulého hraběte. I tato šlechtická rodina byla německá a do kostela zavítala jen zřídka, což farář neopomněl sdělit vikáři, který s ním chtěl projednávat stížnost na obsazenou patronátní lavici: „[...] patron že si ani nevzpomene na Pána Boha, natož na své místo v třeštickém kostele. [...] Ach náš patron! Ten neplní povinnosti patronovy, a proto také neužívá jeho práv.“¹⁵⁴

5.2.2 Duchovní nadřízení

Přímým nadřízeným farářů byli vikáři, pod jeden vikariát spadalo více farností. Vztahy mezi vyššími duchovními úředníky a venkovskými knězi velmi záležely na osobních názorech a ambicích jednotlivců. Ve 2. polovině 19. století se snadno dostávali do sporu kvůli rozdílnému nazírání na modernizační snahy a pokrok. Liberálně smýšlející kněz mohl být považován za rozvraceče církevního pořádku a dogmat, třebaže by jeho katolická víra nebyla nijak oslabena. Zde budeme situaci demonstrovat na příkladech reálného Bohumila Zahradníka z Oubenic a fiktivního Josefa Holoubka v Třešticích.

¹⁴⁹ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 275.

¹⁵⁰ PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Karel Habersberger (1849-1916)*. Venkovský farář. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017, s. 105.

¹⁵¹ RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha 1947, s. 216.

¹⁵² Tamtéž, s. 217.

¹⁵³ Tamtéž, s. 455.

¹⁵⁴ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 276-277.

Povaha B. Zahradníka nebyla zcela bezproblémová. „Kdesi zakrňt nedovoloval můj temperament, touha po práci a upřímně řečeno ctižádostivost vyšvihnout se z nízkých poměrů, [...]“¹⁵⁵ Vlastní farnost získal ve velmi mladém věku a touha po všeobecném uznávání jeho autority a později i povýšení zavadala příčinu k nelibosti nadřízených. Častými spory s farníky i státními úředníky si vysloužil pověst „kverulanta“. V jistém smyslu pokrokově smýšlející farář se angažoval také v politice, avšak způsobem, který duchovní představitelé považovali za rozporuplný a podvratný vůči církevní dogmatice. Nevhodnou shledávali také Zahradníkovu literární činnost. Nevadila jim počáteční historická próza, kterou za krátko vystřídaly náměty z běžného života, čtenářsky velmi oblíbené. Nicméně příběhy o tělesné lásce a osudových vášních nepovažovali za důstojné poslání faráře. Z těchto důvodů také opakovaně zamítali žádosti o povýšení (např. na karlštejnského děkana), respektive přeřazení do Prahy.¹⁵⁶

Složitě soužití s vikariátem i světskými úřady provázelo Holoubkovu službu v Třešticích. Nejzávažnějšího prohřešku se podle vrchnosti dopustil svým „zmrtvýchvstáním“.¹⁵⁷ Úředníci tuto událost považovali za nevhodný žert a Holoubkovi to dávali výrazně najevo. Je opravdu těžké pochopit, že namísto radosti by mohli lidé faráři přežití mrtvice vyčítat, nemluvě o rozkradení jeho majetku (včetně oděvu do rakve!) ještě v den zdánlivé smrti. Tuto část příběhu jistě J. Š. Baar zamýšlel jako hyperbolu a ironii, kam až lidská zášť, sebestřednost a chamtivost mohou zajít. Dalším předmětem sporu s nadřízenými byla výše zmiňovaná patronátní lavice, či podle Holoubka pouze jedno čestné místo pro patrona farnosti. Velký problém faráři způsobilo také nedorozumění ohledně jeho (ne)jmenování papežským komořím.¹⁵⁸ K poslednímu závažnému konfliktu mezi třeštickým duchovním a církevním nadřízeným došlo o vánočních svátcích. Vikář nazval Holoubkův vyřezávaný betlém urážkou a rouháním, vyčítal mu také zavádění nových pobožností bez schválení církví a sloužení obřadů v českém jazyce.¹⁵⁹ Bez povšimnutí by však nemělo zůstat, že Holoubek tyto novoty zaváděl nikoli z pouhého rozmaru, ale ve snaze přivést lidi zpátky do kostela a ke katolické víře.

V obou případech můžeme konkrétní spory mezi venkovskými faráři a jejich duchovními nadřízenými přičítat z velké části osobním neshodám, které působí jako malichernosti. Zahradník sám sebe označil za ambiciózního člověka a celý život toužil po

¹⁵⁵ PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha, 2011, s. 347.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 356-359.

¹⁵⁷ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 228.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 286, 294-295.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 310-313.

uznávání své autority. Stejně tak nově dosazený vikář v *Holoubkovi* chce dávat najevo nabytou moc a dokazovat svou důležitost. Podíváme-li se ale na román v kontextu dění 2. poloviny 19. století, zjistíme, že postava vikáře ztělesňuje konzervativní katolickou církev. V důsledku zvrátů v průběhu století, rozšiřujícím se antiklerikalismu a sekularizaci, vlivem zákonů, které omezily pravomoci kléru, se cítila ohrožená jakoukoliv další změnou. B. Zahradník se nebál otevřeně kritizovat dogmata církve ani své nadřízené, Baar do sporů mezi třeštickým farářem a vikářem jistě promítl své vlastní názory, které se snažil prosadit spolu s dalšími členy hnutí Katolické moderny. V obou případech je patrné střetnutí dvou různých pohledů na život katolických kněží, které jen těžko hledají společnou řeč. Reálné problémy farářů (jistě nejen těch venkovských) s nadřízenými se v beletrii odráží zřetelněji, než si běžný čtenář může uvědomovat.

5.3 „Omnia omnibus estote“¹⁶⁰

Tuto podkapitolu začínáme úryvkem z románu *Holoubek*: „...všechno buďte všechněm; kněz má být své osadě nejen duchovním vůdcem, nejen knězem, ale i učitelem, lékařem, soudcem, zkrátka v štěstí i neštěstí pečlivým otcem.“¹⁶¹ Slova pátera spirituála vyjadřují snad všechny oblasti, ve kterých by venkovský duchovní měl svým farníkům být nápomocný. Míra zájmu venkovanů se samozřejmě liší případem od případu. Můžeme si ale všimnout jistých archetypů, které se ve společnosti tradičně vyskytují a vnějších okolností, které na chování jedinců působí a formují jej. T. W. Pavlíček se pokoušel definovat přístupy obyvatelstva, které mohou ovlivňovat jejich vnímání faráře. „Může jít o vymezení vůči konkrétní osobě, vůči liturgickému systému, anebo může jít o náboženské jednání, v němž určitá skupina laiků má sociální a hospodářské důvody, aby se vymezila vůči zavedenému řádu panství.“¹⁶² Jak již bylo zmíněno výše, velkou roli v přístupu lidí hrála geografická poloha dané obce. S rostoucí vzdáleností od kulturních center klesala šance na pronikání moderního poznání mezi její obyvatele. Již samo venkovské prostředí předurčuje určitý způsob chování a jednání. Ve 2. polovině 19. století byly vesnice stále ještě uzavřeným prostorem z hlediska sociálních vazeb, komunikačních sítí i nových technologií. Konzervativnosti venkovanů si byla vědoma také katolická církev, pro kterou představovali důležitý pevný bod v rozbouřených poměrech doby.

¹⁶⁰ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 29.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 30.

¹⁶² PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Karel Habersberger (1849-1916)*. Venkovský farář. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017, s. 104.

Téměř idylické vztahy mezi farářem a jeho farníky představuje K. V. Rais v obou porovnávaných románech. Vesnice leží ve špatně přístupných místech v horách a například v zimní období je téměř nemožné se kamkoliv dostat. Farář Kalous (*Západ*) má ke všem lidem vřelý, téměř otcovský vztah a všichni jej mají velmi rádi. I přes svůj vysoký věk, špatný zdravotní stav a nepříznivé počasí neváhá vyjet do sousední vesnice, aby zaopatřil umírající stařenku, která výslovně požádala o jeho přítomnost u smrtelného lože.¹⁶³ Zajímá se nejen o duše kolaturníků, ale také o jejich sociální poměry.¹⁶⁴ Setkává se však také s bezbožníky, kteří v hospodě vyzývají sousedy, aby nevěřili kněžím ani učitelům, protože jim lžou¹⁶⁵ nebo „adamity“, kteří sice v Boha věří, ale popírají instituci církve.¹⁶⁶ Jediným možným řešením je pro faráře Kalouse vytrvalost, láska a odpuštění. Zřetelně můžeme vzájemný silný vztah pozorovat při jeho odchodu do penze, kdy se snad celá obec přichází rozloučit a scéna je velmi emotivní.

Laskavým přístupem k lidem si jejich náklonnost získal také pozdětínský farář Stehlík. Jakožto vedlejší postavě mu není věnováno větší množství pozornosti, přesto je důležitým hybatelem příběhu. Charakteristiku jeho povahy můžeme vyčíst z dialogů, které vede přímo on sám s jinými osobami nebo z těch, které o něm vedou jeho přátelé. Dozvídáme se tedy o tom, jak velkoryse se chová ke všem vesničanům v dobách svého kaplanování i později ve vlastní farnosti. Neváhá věnovat peníze dětem nebo vdově v nouzi nebo pomoci chalupníkovi se zapadlým vozem.¹⁶⁷ Je také výborným kazatelem a lidé se na něj často obracejí s prosbou o radu. O jeho pomoc a duševní útěchu požádá také hříšný pašerák Marynků. Farář ani v tomto příběhu neváhá vydat se v pozdních hodinách sněhovými závějemi, aby ulevil jeho trápení.¹⁶⁸ Výše již byly zmíněny také zásluhy faráře na povýšení mladého pomocného kantora a díky stálému místu také získání souhlasu ke svatbě s jeho vyvolenou.¹⁶⁹

Mikrohistorický výzkum Tomáše W. Pavlíčka o osobě venkovského kněze Karla Herbersberga ukazuje vůči předchozím dvěma románovým postavám zcela kontrastní pohled do vztahů na vesnici ve 2. polovině 19. století. Během svého působení v Rousínově se musel potýkat s projevy odporu, neúcty a mnohdy až pohrdání. Jejich společné soužití

¹⁶³ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1955, s. 132-138.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 115-116.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 100-101.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 41-42.

¹⁶⁷ RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha 1947, s. 113-118.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 222-227.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 455.

neusnadňovala ani farářova povaha – současníky byl považován za horlivého a vznětlivého.¹⁷⁰ Případ této české vesnice je poznamenán těžkou sociální situací tamních obyvatel, kteří museli za práci docházet a mnozí se raději odstěhovali do bohatších krajů. „Důležitým místem setkávání pracujících mužů byla hospoda, která se ve vesnickém životním prostoru stala největším konkurentem církve.“¹⁷¹ Zde mohli muži veřejně prezentovat své názory a postoje nebo šířit mezi sebou tiskoviny. Pavlíček uvádí, že Herbersberg se proti jejich „schůzím“ snažil bojovat například při kázání, ovšem bezvýsledně. Farář v této obci nenávratně ztrácel autoritu duchovního představitele. Další předmět sporů představovalo vyrušování při bohoslužbách. „[...] je historicky doložitelné z různých vesnic v Čechách.“¹⁷² Záznamy rousínovského faráře svědčí o opakovaných výtržnostech, nejčastěji ze strany mladých mužů. Pravděpodobně šlo o pouhé projevy vzdoru a snahy o sounáležitost v dané sociální skupině, nežli o oslabení katolického vyznání. „Veřejné distancování se od přímé účasti na mši patřilo na venkově k rituálu potvrzování role dospělých mužů.“¹⁷³ Ženy však na bohoslužby docházely pravidelně navzdory všeobecně klesající návštěvnosti kostela. Snaha faráře Herbersberga znovu probudit v obyvatelích vesnice náboženské cítění se všemi aspekty, které to představovalo, byla opravdu velká. Zaváděl nové liturgické pobožnosti, věnoval důkladnou přípravu kázáním. Rozvrat katolické identity svých farníků však nebylo v jeho možnostech.

O velmi podobné zápolení mezi duchovním a laickou veřejností se můžeme dočíst v Baarově *Holoubkovi*. Během let jeho kaplanování má s lidmi vřelý vztah. „Zde je dobrý lid, chodí do kostela, svěťí neděle, váží si kněží, do smrti bych zde chtěl zůstat [...]“¹⁷⁴ Markov je ovšem malá odlehlá vesnice. Po příchodu do Třeštic musí o spříznění s tamními obyvateli tvrdě bojovat. „Ale tam v kraji už fouká ostrý vítr protináboženský a proticírkevní. Tam dávají faráře do novin, nesvěťí neděle, nechodí do kostela, kradou mu na polích a říkají tomu svobodomyšlnost a pokrok.“¹⁷⁵ Josef Holoubek se hned od svého příjezdu snaží dbát na mravní výchovu dětí,¹⁷⁶ a když zjistí, jak bídné je náboženské cítění v obci, snaží se zavádět nové pobožnosti.¹⁷⁷ Boj s bezbožníky vede nehledě na výhrůžky. Kvůli sporu se starostou o odvoz hnoje na Květnou neděli se dostane až před soud.¹⁷⁸ Stejně jako reálný farář

¹⁷⁰ PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Karel Habersberger (1849-1916)*. Venkovský farář. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017, s. 115.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 107.

¹⁷² Tamtéž, s. 109.

¹⁷³ Tamtéž, s. 114.

¹⁷⁴ BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989, s. 80.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 99.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 130.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 143.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 146-151.

Herbersberg se románový Holoubek potýkal se vzdorovitým chováním mladých mužů. V tomto případě se jednalo o vysedávání během bohoslužeb na hřbitově místo v kostele.¹⁷⁹ Kněz často uvažoval, proč jsou jeho farníci tak hříšní a málo oddaní katolické víře. Kritizoval jejich chamtivost, vysedávání v hospodě a alkoholismus. Postupem času si svojí klidnou a vstřícnou povahou získal úctu třeštického lidu, ovšem nikoli jako duchovní. Teprve betlém, který sám farář vyřezával, je přivedl do kostela, a když pak záhy zemřel, všichni pro něj upřímně truchlili.

Obraz vztahů laické veřejnosti a duchovních je při srovnávání realistické prózy a skutečných postav velmi podobný. Raisova díla působí vůči případu rousínovského kněze zkresleným idylickým dojmem, avšak musíme brát v úvahu velikost vesnic, jejich lokalitu a kulturní interakci. Knihy *Zapadlí vlastenci* a *Západ* tak odpovídají spíše situacím v malých vískách, do kterých se moderní myšlenkové proudy dostávaly jen stěží a velmi pomalým tempem. Pozdětín i Studenec symbolizují konzervativní ostrovy katolického vyznání. Pro porovnávání větších obcí se nám bude lépe pracovat s tak zvanou „kněžskou idylou“ *Holoubek*, na níž ovšem téměř nic idylického nenalzáme. V díle pozorujeme několik analogií k textu T. W. Pavlíčka jako je nízká návštěvnost kostela, úmyslné rušení pobožností, veřejné vystupování proti osobě faráře nebo projevy „mužnosti“ ve snaze dokázat sounáležitost k dané sociální skupině. Takovou formu vzdoru však není nutné přičítat antiklerikálním myšlenkám.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 173.

Závěr

V této práci jsem se zabývala osobou venkovského katolického kněze, respektive její komparací mezi každodenní realitou druhé poloviny 19. století a obrazem této postavy v dobové české literární tvorbě. K tomuto účelu byly vybrány tři knihy autorů realistické prózy, konkrétně dvě díla Karla Václava Raise: *Západ a Zapadlí vlastenci* a román Jindřicha Šimona Baara *Holoubek*. V úvodu práce byly stanoveny tyto badatelské otázky: Odpovídá obraz života venkovského faráře v krásné literatuře historickým skutečnostem? Jaké jsou rozdíly ve vnímání jeho osoby mezi realistickým románem a realitou? Jaké jevy ovlivňovaly vztahy mezi různými vrstvami společnosti a „jejich“ knězem? Na tomto místě bych ráda prezentovala své závěry a to s ohledem na strukturu práce.

Postava venkovského kněze je mapována od počátku kariéry, tedy od nástupu do církevního studia. Zde bylo porovnáváno pouze dílo J. Š. Baara, protože Raisovi faráři jsou čtenářům představeni až v pokročilém věku. Obraz života budoucích kněží v románu *Holoubek* se v obecné rovině s realitou shoduje. Můžeme si povšimnout stejných informací ohledně přijetí ke studiu, školní hierarchie v semináři nebo v existenci spolkové činnosti alumnů. Před stanovením jasného závěru však musíme vzít v úvahu, že pro toto téma bylo využito pouze jediné literární dílo. Jeho věrohodnosti však může značně přispět skutečnost, že Baar v něm prezentuje své vlastní zkušenosti.

Další životní etapu duchovních představují jejich první působiště jakožto kaplanů a pomocníků starších farářů. Tato oblast je ovšem v rámci mnou zkoumaného období 2. poloviny 19. století zatím neprobádaná a proto bylo využito práce, která se zabývá předcházejícím stoletím. Tato skutečnost může mít vliv na mírné zkreslení předkládaných tvrzení. S vědomím těchto skutečností můžeme říci, že obecné trendy jako například délka kaplanování si navzájem odpovídají v obou porovnávaných oblastech. Taktéž pozorujeme podobné informace v rámci přidělování kaplanů do míst vzdálených od domova nebo nízkého platu.

Dalším tématem je každodenní život na venkovské faře. Kněžím nenáležela jen péče o církevní budovy, ale také o hospodářství, které k nim patřilo. Existence takových hospodářství je snadno pramenně doložitelná a taktéž v komparovaných dílech autoři tuto skutečnost reflektují. Identická je situace ohledně farských hospodyněk. Podobně také větší či menší zahrady tvořily součást farářova benefícia. Z porovnávaných osobností reálných i fiktivních se každý zabýval nějakou zájmovou aktivitou – včelařením, řezbářstvím, literární

tvorbou, hudbou nebo vlastenecké činnosti. Běžným úředním povinností nebylo v beletrii věnováno mnoho pozornosti, avšak zmínky o posílání zpráv nadřízeným či jiným úkolům nalézt můžeme. Naproti tomu církevní úkony jsou popisovány hojně a podrobně a porovnáme-li je s obvyklými povinnostmi farářů, dojdeme ke vzájemné shodě. Na základě navzájem nezávislého množství totožných znaků usuzují, že literární obraz každodenního života ve farnostech věrně odpovídá tomu skutečnému.

Značná část pozornosti mého výzkumu byla věnována vzájemným vztahům mezi farářem a jednotlivými sociálními skupinami, se kterými přicházel do styku. Odborná literatura označuje oblast vzájemného soužití kněží a učitelů za problematickou. Byla formována především řadou změn v zákonech, které upravovaly pravomoci duchovních vůči školství, značný vliv měl také vědecký pokrok. Na příkladu ouběnického faráře B. Zahradníka však můžeme pozorovat, že hlavní příčinu dobrých nebo špatných vztahů je nutné hledat v povaze jednotlivých osobností. Dokud byl učitel Císař ochoten respektovat jeho autoritu, bylo vzájemné soužití harmonické a Zahradník mladého kantora protěžoval. Jakmile však začal šířit své moderní a antiklerikální názory, farář na základě neustálých stížností docílil až jeho přeložení do jiného působiště. Obecně lze říci, že izolovanost venkovského prostoru vůči moderním myšlenkám prospívala dobrým vztahům mezi učitelstvem a duchovními, tak jak je téměř idylicky popisují K. V. Rais i J. Š. Baar. Při zkoumání stejného problému v městském milieu bychom jistě došli ke zcela jiným závěrům.

Vztahy mezi venkovskými duchovními v českých zemích a jejich patrony byly silně ovlivněny skutečností, že převážná většina šlechtických rodů se ztotožňovala s německým jazykovým prostředím a kulturou. To se odráželo v jejich nízkém zájmu o české farnosti. V tomto bodě se shodují Rais i Baar, stejně jako T. W. Pavlíček, který popisuje působení Karla Habersbergera v obci Rousínově. Další podkapitola tohoto tématu se věnuje vztahům farářů s jejich duchovními nadřízenými. K porovnání bylo využito případu liberálně smýšlejícího, ambiciózního faráře B. Zahradníka a kněze Josefa Holoubka, za nímž stojí kritik církevní dogmatiky J. Š. Baar. Společnými rysy těchto postav byla touha po změně a snaha prosazovat vlastní iniciativu, která měla vést ke zvýšení náboženského cítění jejich farníků. Oba se však dočkali nepochopení těchto záměrů a kritiky své osoby ze strany nadřízených. Soudím, že tento příklad můžeme brát spíše jako modelovou situaci v případě, kdy se střenou dvě osoby s rozdílným smýšlením. Závěr o ryze špatných vztazích však nevyplývá ani z dobové literatury ani z reálných událostí prezentovaných na sporech B. Zahradníka.

Posledním zkoumaným bodem je oblast vnímání venkovského faráře prostým lidem a jejich vzájemné vztahy. Důležitým faktorem, který tuto problematiku formoval, byla míra modernizace dané vesnice. Dostupnost prvků novodobého poznání, ať už v oblasti techniky, přírodních věd nebo filozofických myšlenek, ovlivňovala chování farníků vůči faráři jakožto zástupci církve. Nebudeme-li brát v potaz osobní averzi k osobě kněze, zjistíme, že čím byla obec odlehlejší a izolovanější od moderních výdobytků, tím byla sounáležitost lidí a faráře větší. Příklady konzervativní uzavřené společnosti s vysokou mírou religiozity představuje K. V. Rais v obou románech, odehrávajících se v horském prostředí. Naproti tomu obyvatelé Baarovy poměrně rozvinuté obce v blízkosti železnice jsou spíše nábožensky lhostejní a farář Holoubek musí vynakládat mnoho úsilí, aby se opět začali účastnit pobožností. T. W. Pavlíček uvádí téměř identické problémy, se kterými se musel vyrovnávat rousínovský kněz Habersberger. Na těchto příkladech můžeme pozorovat dva různé způsoby vnímání venkovského duchovního: respektování jeho osoby a úcta k němu v případě konzervativců, a pohrdání farářem jakožto představitelem církve a mnohdy i otevřený odpor vůči němu ze strany „pokrokových“ vesničanů.

V úvodu bylo zmíněno, že se na pozadí všech těchto témat budeme snažit vnímat také formování kněžské identity a vnitřních stavů farářů. Metaforický význam názvu románu *Západ* byl vysvětlen již na začátku práce. Setkáváme se starcem, který postupně přichází o všechny své jistoty. Kalousova katolická víra není ničím ohrožena ani zpochybněna, ztrácí však vůli k životu bez svých blízkých. Snad bychom zde mohli spatřovat alegorii ke stavu církve a kněží, zasažených změnami 19. století. Pravděpodobnější by však tato myšlenka byla, pokud by vycházela z autorství kněze Baara. V Prokopu Stehlíkovi se silně odráží vlastenecké cítění. Již samotný název knihy naznačuje, že láska k vlasti bude jejím ústředním tématem. Ve vztahu ke kněžské identitě je však také tato postava statická, neprochází žádnými proměnami. Tento stav si dovoluji přičítat poměrně krátkému časovému úseku, ve kterém se příběh obou duchovních odehrává. Naproti tomu život Josefa Holoubka je představen od maturity až do jeho smrti v pokročilém věku. Proto můžeme pozorovat vývoj jeho kněžské identity, která je v průběhu let mnohokrát zasažena tvrdými ranami. Po příchodu do třeštické farnosti a seznámení se s tamní špatnou situací se stává horlivějším, na svých kázáních si dává více záležet a snaží se přivést venkovany zpět do náruče katolické církve. Hned dva zásadní zlomy představuje betlém, který pro kostel sám vyřezal: na jedné straně mu pomohl dosáhnout vytyčeného cíle a návštěvnost kostela se dostala k hranici jeho kapacity.

Na straně druhé sklídl ostrou kritiku ze strany nadřízeného vikáře. Ačkoliv nepochyboval o svém katolickém vyznání, jeho láska k církvi byla nenávratně postižena.

Na tomto místě si také můžeme povšimnout nejen toho, co bylo v románech přímo sděleno, ale také toho, o čem se naopak ani jeden z autorů nezmiňoval. Například se žádný z farářů neangažoval v politické scéně vesnice. Taktéž se nevěnovali spolkové činnosti (pomineme-li Holoubkova mladá léta v semináři). Za zmínku jistě stojí i skutečnost, že ani jeden z románových kněží nemusel bojovat s nešvarem provázejícím církev od počátků christianizace – s „lidovým náboženstvím“, s pověrami, mýty, místními „čarodějnicemi“. Také nábožensky homogenní vesnice nebyly v 19. století samozřejmostí. Otázkou zůstává, z jakého důvodu tyto oblasti oba autoři nereflektovali. K. V. Rais z pohledu učitele nemusel podobnou problematiku vůbec vnímat, naproti tomu Baar připravil svému Holoubkovi velmi pestrý život a proto bychom snad i očekávali, že mu postaví do cesty i Žida nebo protestanta, popřípadě že ve svých působištích založí nějaký spolek. V kontextu Baarova života a názorů je však pochopitelné, že se zaměřoval spíše na kritiku církevní hierarchie a katolického konzervatismu.

Cílem autorů realistické prózy bylo předkládat čtenářům reálný obraz života běžných lidí. Na základě této skutečnosti se nabízí považovat příběhy románových hrdinů a jevy ovlivňující jejich osudy za pravdivé zobrazení minulých dob. Tato práce prokázala, že za předpokladu kritického myšlení, znalosti dobových poměrů, historického pozadí a také životopisu autora s tímto tvrzením můžeme z části souhlasit. Je však nutné mít na paměti, že se stále jedná o literární fikci a mnohdy je realita upravena v rámci zachování linie příběhu. Zcela jiných závěrů bychom s jistotou došli, kdybychom zkoumali jiné období – jiný literární směr, například idylický romantismus.

Seznam pramenů a použité literatury

Prameny

BAAR, Jindřich Šimon: *Holoubek*. Praha 1989.

RAIS, Karel Václav: *Západ*. Praha 1955.

RAIS, Karel Václav: *Zapadlí vlastenci*. Praha 1947.

Seznam literatury

BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek: *Český antiklerikalismus*. Praha 2015.

ČERNUŠÁK, Tomáš: *Vysoký klérus*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 385-392.

FASORA, Lukáš: *Antiklerikalismus v českém školství 1848-1938*. *Církevní dějiny* 7, 2014, č. 13, s. 62-79.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno 2007.

HAMAN, Aleš: *Česká literatura 19. století*. České Budějovice 2002.

HAMAN, Aleš: *Trvání v proměně*. Česká literatura devatenáctého století. Praha 2007.

HANUŠ, Jiří: *Krise a diferenciací kněžské identity na přelomu 19. a 20. století*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 161-168.

HAVELKA, Miloš: *Sekularizace a odkouzlení, kompenzace a integrace*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 33-45.

HLAVAČKA, Milan: *Ke dvěma intencím procesu sekularizace v 19. a 20. století*. *Lidé města / Urban people* 11, 2009, č. 3, s. 441-462.

HLAVAČKA, Milan: *Sekularizace a desakralizace času v české (venkovské) společnosti*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 105-114.

HORÁK, Jiří: *Dechristianizace českých zemí*. *Sekularizace jako záměr*. Olomouc 2015.

HOSTINSKÝ, Otakar: *O realismu uměleckém*. Praha 1890.

KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991.

LEHÁR, Jan a kol.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004.

NOVÁK, Arne – Jan V. NOVÁK: *Přehledné dějiny literatury české*. Brno 1995.

NÜNNING, Ansgar – TRÁVNÍČEK, Jiří – HOLÝ, Jiří (edd.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno 2006.

NOVOTNÝ, Miroslav: *Výchova diecézního kléru v českých zemích v letech 1848-1918*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří (edd.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 105-120.

PAVLÍČEK, Tomáš W.: *Karel Habersberger (1849-1916). Venkovský farář*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W. a kol.: *Kněžské identity v českých zemích (1820-1938)*. Brno 2017.

PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha 2011.

POKORNÝ, Jiří: *Sekularizace a školství*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 83-88.

STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Každodenní život na venkovské faře v 19. století*. *Studia Historica Nitriensia* 19, 2015, č. 2, s. 206-223.

ŠOTOLA, Jaroslav: *Kariéra v černém*. Předpoklady pro získání farního benefícia v 18. století. *Časopis Matice moravské* 126, 2007, s. 319-341.

Internetové zdroje

Muzeum. Klenčí pod Čerchovem. Dostupné na: <https://www.klenci.cz/hlavni-menu/turista/tipy-na-vylet/muzeum-js-baara/> (Stahováno: duben 2019)